

האם תלמידי רבי עקיבא מתו במרד בר כוכבא?¹

כל ימי גדלתי בין ברכי תלמידי-תלמידיו של מרן הרב קוק, ומכיון שכך קסמה לי ההבנה הנפוצה לפיה תלמידי רבי עקיבא מתו במהלך מרד בר כוכבא. בכך הפכה עבורי תקופת ספירת העומר לתקופה בה מודגש הצד הלאומי, ועניינה השתלב היטב במועדי חודש אייר – יום העצמאות ויום ירושלים.

לפני שנים ספורות, משביקשתי למצוא את המקורות להבנה זאת, גיליתי להפתעתי את החידוש הגדול שיש בה. ככל שהעמקתי בבירור הדבר, מתוך מטרה לאששו, גיליתי לצערי כי יסודותיו חלשים והקשיות כלפיו רבות. כך התחדש לי, לדוגמא, כי הבנה זו מקורה בחוקר שלא היה נאמן למסורת ישראל, שאין ראייה ברורה לשיטה זו מדברי רב שרירא גאון באגרתו, ושהדברים אינם נזכרים בכתבי מורנו הרצי"ה קוק.

פרסום מאמר זה מלווה בחששות רבים. לא רציתי להיות שותף לתופעות בעייתיות הנפוצות בימינו: זלזול בגדולי עולם, החלשת הרעיון הלאומי, וביטול פרשנות שהשתרשה. תקוותי כי הקורא הנכון ידע לבחון את הדברים ולבררם עם מוריו, ולקבל את האמת ממי שאמרה מתוך אהבת תורה ויראת שמים.

א. פתיחה

בגמרא יבמות (סב, ב) מובא כי עשרים וארבע אלף תלמידי רבי עקיבא מתו בין פסח לעצרת, וכך גם הובא במדרשים.² לדעת רוב הראשונים זוהי הסיבה למנהגי האבלות בהם נהגו ישראל בימים אלו, וכך גם נפסק בשו"ע (או"ח תצ"ג, א).

הגמרא מציינת כי תלמידי ר"ע מתו משום ש'לא נהגו כבוד זה בזה', וכי מיתתם היתה ב'אסכרא'. כעין זה הובא גם בחלק מהמדרשים,³ וכך גם מובא אצל רוב ככל חכמי

1. אודה לקוראים שישלחו את הערותיהם לאימייל: sefer1870@gmail.com (או בדואר: רחוב ירושלים 18, חיפה). בכתובת זאת ניתן גם לקבל את המאמר בגרסתו המלאה. תודתי לאבי מורי, וכן לרב נחום בן יהודה, ולרב יואל קטן, על הסיוע שקיבלתי מהם.
2. בראשית רבה סא, ג; קהלת רבה יא, ו; ילקוט שמעוני, קהלת, רמז תתקפט; תנחומא (בוכר), חיי שרה, ח. בתנחומא לא נזכר מתי אירעה מיתת התלמידים.
3. בבראשית רבה מובא שהסיבה למות התלמידים היתה משום 'שהיתה עינם צרה אלו באלו'. כע"ז גם בקהלת רבה: "שהיתה עיניהם צרה בתורה זה לזה". בילקוט שמעוני מובא שהתלמידים מתו "מפני שלא נהגו כבוד זה בזה" ועל צורת המיתה מובא שם: "א"ר חייא

ישראל, גאונים ראשונים ואחרונים, עד ימינו אנו. אמנם במאתיים השנים האחרונות חוזרת ומועלית טענה – אותה נכנה במאמרנו 'השיטה החדשה' – ולפיה תלמידי ר"ע מתו במהלך קרבות מרד בר כוכבא. בטענה זו נעסוק במאמרנו.

השיטה החדשה הועלתה לראשונה בידי החוקר המשכיל נחמן קרוכמאל (רנ"ק; נפטר בשנת ת"ר).⁴ רנ"ק לא הסביר כיצד דבריו מסתדרים עם דברי הגמרא, וייתכן שלא חש צורך לעשות זאת, משום שמחויבותו למסורת ישראל לא היתה מוחלטת (כך, לדוגמא, ייחס רנ"ק את הפרקים האחרונים בספר ישעיהו למחבר שחי לאחר פטירת ישעיהו הנביא⁵). מאז רבים מהמלומדים אחזו בשיטתו,⁶ אך לאחר חיפוש מצאתי שגם

בר אבא ואי תימא רב אידי בר אבין כלם מתו במיתה רעה, אמר רב נחמן בר יצחק מאי היא זו? אסכרה, רבי דוסתאי ב"ר ינאי אומר בכרת".

4. מורה נבוכי הזמן, שער י', מהדורת אררט תשכ"א עמ' קט וסוף עמ' רכח. הספר יצא לאור בשנת תרי"א, כ-11 שנים לאחר פטירת מחברו. להלן (הערה 17) נתייחס לחכם נוסף שנמנה על ראשי תנועת ההשכלה בימיו ופירסם תיאוריה דומה, הלא הוא החכם שי"ר.

5. מורה נבוכי הזמן, שער יא, הערה שניה, סימן ב. הרב שי ואלטר הוסיף (במאמרו ב'מכלול', כתב עת רב תחומי, מכללה ירושלים, חוברת לא, תשע"ה, עמ' 65-84) שלדעת רנ"ק לספרות חז"ל השרבכו גם "אגדות טפלות" הכוללות "מעשה שדים וכשפים... וסיפורים זרים" (שער יד, עמ' רנא במהדורת יהודיע עמיר, כתבי נחמן קרוכמאל, ירושלים תשע"א). הרב ואלטר ציין שרנ"ק גם טען (בהקדמה לספרו) כי פרק קלז בתהילים חובר בימי גלות בבל, אולם לענ"ד אין בכך טרענייה על רנ"ק, שהרי יש לכך מקורות גם ברשב"ם, במלבי"ם, ובמקורות נוספים (והארכנו בזה במאמרנו במקום אחר, ואכמ"ל). על יחסו של מרן הרב קוק כלפי רנ"ק ניתן ללמוד מדבריו ב'שמונה קבצים' (קובץ ה, רלט): "וצדקה מאד ההכרה האמונית שידעה להזהר מהוראותיו של 'מורה נבוכי הזמן' שהארסיות המינית הראשית הזאת ננעצה בראשית מחשבותיו", וראה גם בדברי הראי"ה אל הרב הנזיר שהובאו ב'משנת הנזיר' עמ' מט: "בפילוסופיה אשכנזית של רמ"ד (=ר' משה דסובר מנדלסון) ובייחוד רנ"ק (=ר' נחמן קרוכמאל) פקפק".

6. ש. הר וכן ש. שרירא, תולדות הספרות התלמודית (ספר ראשון עמ' 161, הוצאת השכלה לעם, תל אביב תרצ"ז); יום טוב לוינסקי, ספר המועדים (כרך ו, תל אביב תשט"ז, עמ' 342); בנתיבות התלמוד, שמעון פדרבוש (מוסד הרב קוק ירושלים תשי"ז, עמ' 49); גדליה אלון, תולדות היהודים בא"י בתקופת המשנה והתלמוד (הוצאת הקיבוץ המאוחד, ת"א תשכ"א, חלק ב', עמ' 43-44, אך במסקנתו דוחה אלון את התיאוריה); א' אופנהימר ("מבוא", בתוך 'מרד בר-כוכבא' בעריכת אהרון אופנהימר, מרכז זלמן שזר, ירושלים תש"ס, עמ' 15); ש' קרויס ("עשרה הרוגי מלכות", בתוך 'מרד בר כוכבא' הנ"ל, עמ' 108); שמואל אברמסקי, בר-כוכבא נשיא ישראל (הוצאת מסדה, ת"א, 1961, עמ' 133-134, ועי"ש שפיקפק בזה); שמואל ספראי, 'רבי עקיבא בן יוסף חייו ומשנתו' (ספרית דורות, ירושלים, 1970, עמ' 27). חלק מדעות אלו צויינו במאמרו של חיים ליכט, 'על מותם של

כמה תלמידי חכמים הביאו אותה: הרב יהוסף שטרן,⁷ בעל ה'זכר יהוסף' (שנפטר בשנת תרס"ד), וכן הרב חנוך העניך טייטלבוים בפירושו 'עין חנוך' על המדרש⁸ (היה אבד"ק סאסוב וקערעצקיא. ובעל שו"ת 'יד חנוך', 'עיר חנוך' על התורה, והגהות 'עין חנוך' על הרבה ספרים, תרמ"ד-תש"ג). ייתכן שגם בעל ה'עץ יוסף' על המדרש הביאה (הרב חנוך זונדל בן הרב יוסף, נפטר בשנת תרכ"ה),⁹ וייתכן שגם מרן הראי"ה קוק (תרמ"ה-תרצ"ה) הביאה.¹⁰ לאחר שנת ת"ש הובאה השיטה החדשה על ידי כמה

תלמידי רבי עקיבא' (בתוך: טורא - אסופת מאמרי הגות ומחקר במחשבת ישראל, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל אביב תשמט, עמ' 120-121).

7. מאמר 'תהלוכות האגדות', ווארשא תרס"ב (נדפס גם בסוף שו"ת 'זכר יהוסף', מהדורה ישנה ללא שנת הוצאה, חלק ד), סוף פרק לג, עמ' 80: "וידוע שגם נסיעת רבי עקיבא לחו"ל לעבר שנים הייתה גם כן לתכלית זה, וע' ביכמות קטו א ותוס' ד"ה 'אמר ר"ע', וכידוע היה מהרוגי מלכות בעבור היותם מסבכי הקשר, ואמרם ביכמות שנהרגו 24 אלף תלמידי ר"ע שלא נהגו כבוד זה בזה - היינו שלא היו בעיצה אחת בתכסיסי המלחמה בקנאתם זה בזה".

8. על קהלת רבה (מהדורת ניו יורק, תש"ז): "שמתו כולם במלחמת ביתר, כן נראה באגרת רש"ג".

9. בפירוש ה'עץ יוסף' על קהלת רבה (יא, י) כתב שתלמידי ר"ע מתו "במלחמת בר כוכבא בין פסח לעצרת (מצאתי)", ובפירושו לבראשית רבה (סא, ג) מובא: "שמתו כולם בין פסח לעצרת במלחמת ביתר" (ייתכן שהוא אינו מציין היכן מצא את ההשערה משום שלא רצה להפנות לדברי רנ"ק, שכאמור לא נמנה על שלומי אמוני ישראל). אמנם לפי בדיקתי ניסוחים אלו מופיעים רק במהדורת 'זכר חנוך' (ירושלים, תשס"ה) אך בדפוסים המוקדמים יותר (החל מדפוס ר', ללא יוצא מן הכלל) לא נזכר משפט זה. על פי המובא בהקדמה למהדורת 'זכר חנוך' נראה כי התוספות במהדורה זו (שסומנו בסוגריים לעיל) הם עפ"י "ספר ישן עם פירוש עץ יוסף... וכו' הערות והוספות רבות. כנראה שהוא כתי"ק של המחבר שהוסיף בשולי הספר הנדפס פירושים חשובים... בספר כת"י הנזכר נרשמו שינויי נוסחאות או הוספות מכת"י ממדרשים עתיקים שהיו כנראה בידי המחבר". אם כן, ייחוסם של הדברים למחבר הפירוש אינו מוחלט, בייחוד לאור העובדה שפעמים והתוספת מודפסת בתוך סוגריים ופעמים שלא, ומשום כך יש לפקפק במהימנותם.

10. עיון בפתגמו של הרב קוק לחודש אייר תרע"ד (לוח 'ארץ הצבי'; 'באר מגד יריחים' לרב עוזי קלכהיים, בית אל תשנ"ה, עמ' פו) מעלה כי הסכים ככל הנראה עם 'השיטה החדשה': "הגבורה העילאה של תלמידי רבי עקיבא, והצפונה של קדושי הקהילות, מתחברות יחד באוצר הרזים של רשב"י". הפתגם עוסק בחודש אייר ומציין שלשה אירועים שאירעו בו: הראשון הוא מיתת תלמידי רבי עקיבא שאירעה בעיקרה בחודש זה, השני הוא מסעי הצלב בהם הושמדו כמה מקהילות אשכנז בימים אלו, והשלישי הוא החגיגה בציונו של רשב"י בי"ח באייר. הרב מגדיר כי לעומת קדושי הקהילות באשכנז שגבורתם היתה 'צפונה' ומוסתרת, הרי שגבורתם של תלמידי רבי עקיבא היתה גלויה. מסתבר מאוד כי כוונת הרב קוק היא שתלמידי רבי עקיבא מתו בחודש אייר מתוך גבורת הקרב כנגד השלטון הרומאי.

ת"ח, ויש מהם שאף הרחיבו בנושא – הרב מרדכי הכהן, הרב משה צבי נריה, הרב שלמה גורן, החוקר והסופר אברהם קורמן, ויבל"א הרב אליהו רחמים זייני והרב אורי שרקי.¹¹

ניתן אמנם להסביר כי כוונת הראי"ה קוק היא לגבורת התלמידים שהמשיכו בלימוד התורה על אף גזירות השמד של הרומאים, ובכך הכניסו את עצמם במודע למצב של סכנה. ראוי לציין כי בדברי הרב צבי יהודה הכהן קוק (מתוך התורה הגואלת, חלק א', ירושלים תשמ"ג, עמ' רט; שם חלק ג, ירושלים תשמ"ז, עמ' רמח; 'שיחות הרב צבי יהודה', מועדים חלק ב, ספרית חוה, ירושלים תשס"ז) 'השיטה החדשה' אינה מוזכרת (אע"פ שרבים טענו באזני כי כך נכתב בשיחותיו). בשיחותיו לל"ג בעומר מוזכר אמנם כי תלמידי ר"ע היו גם ת"ח וגם לוחמים, אולם לא נזכר כי אלו הם 24 אלף התלמידים שמתו. ייתכן כי אזכורם בשיחות לל"ג בעומר היה בשל רשב"י שהתנגד בחריפות לרומאים והיה מתלמידיו החדשים של ר"ע.

11. ישראל והזמנים, הרב מרדכי הכהן, הוצאת יד רמה, חלק ב' עמ' 157 (מתוך מאמרו ב'מחנים' חוברת נו, ובבטאון 'נרות שבת' כ"א אייר תש"ט גליון כמה עמ' קסו בשם "כמה מן האחרונים" וציין לרנ"ק, וכן כתב בקיצור נמרץ פ' ידידיה ב'נרות שבת' יט אייר תש"ז עמ' מו ע"פ אגרת רש"ג); צניף מלוכה, הרב משה צבי נריה, הוצאת 'חי ראי', כפר הראה ה'תשנ"ב, עמ' 180 (והרחיב יותר ב'אמונת עתך', חוברת 41, עמ' 5); מועדי ישראל, הרב שלמה גורן, הוצאת 'משכל', ישראל 1993, עמ' רחצ-שו; פענוח אגדות, אברהם קורמן (תל אביב, תשנ"א, עמ' 196, ושם ציין קורמן כי "כיום אין כמעט עוררין על כך"); הרב אליהו רחמים זייני, עץ ארז חלק ב, ארז הוצאה לאור, ירושלים תשס"ד, עמ' 90 ואילך, וראה שם עמ' 178; בעוד מועד, הרב אורי שרקי, הוצאת 'אורים', תשע"ו, עמ' 238-242 (ובספרו 'סידור בית מלוכה', מהדורת תשס"ג, עמ' 2, אף השתמש בתיאוריה זאת כצירוף הלכתי, וכתב שניתן להסתפר ביום העצמאות משום ש"כל אבילות הספירה באה משום שנשכלו אז בהשגת עצמאות מדינית. ובימינו שבחסדי ה' זכינו להקמת מדינת ישראל ברור כשמש שבטלה סבת האבלות עכ"פ ביום עצמאותנו. ולא עוד אלא שיש להרבות בימים אלה בשמחה עפ"מ"ש הרמב"ן ויקרא כ"ג, ל"ו, שהימים שבין פסח לעצרת ימי שמחה הם כעין חולו של מועד. ומכיון שבטלה סבת האבלות הדרינן לעיקרא דדינא לשמוח". דברי הרב שרקי נתפרסמו כמה שנים לאחר עריכת מאמרנו זה, אך כעת לפני פרסומם שילבתי את עיקרי דבריו). 'השיטה החדשה' הובאה במקורות נוספים מבלי להרחיב בה, כגון בדברי הגרי"א הנקין (המסילה, תש"ב, ומשם בספר הזכרון 'מדרש אליהו', אלעד תשס"ו, ח"ב, עמ' תקפ"ח. הגרי"א כתב ש"אף שבגמרא משמע שתלמידי ר"ע מתו על מיטותיהם באסכרה, הנה מרגלה בפי העולם שתלמידי ר"ע השתתפו במלחמת ביתר..."), הרב גולדוויכט בספרו 'אסופת מערכות', הרב יהודה שביב בספרו 'בציר אביעזר', הרב מאיר מאוזו בירחון 'אור תורה' סיון תשעג, סי' קו, ועוד ת"ח מפורסמים פחות. לעומתם רוב ככל תלמידי החכמים הזכירו את התפיסה הפשוטה, לפיה תלמידי רבי עקיבא מתו באסכרה, משום שלא נהגו כבוד זה בזה. כך לדוגמא ב"פה ללב' (חלק ה, או"ח תצג, א); 'דרך אבות' לרב אליהו ש"ק בעל פירוש 'עין אליהו' על ה'עין יעקב'; 'מדרש משה' לאדמו"ר מפילוב,

במאמר זה ננסה להבין כיצד אחזו אותם תלמידי חכמים בשיטה הנוגדת בפשטות את דברי הגמרא, נעמוד על הראיות שיש לשיטה החדשה וכן על הקושיות שיש עליה. נסיק כי השיטה החדשה תמוהה, הקשיים עליה מרובים, והמקורות שהובאו כדי לחזקה אינם ראיות מוכחות.

ב. דברי רב שרירא גאון

כאמור, בתלמוד הבבלי (יבמות סב, ב) מובא כי מיתת תלמיד רבי עקיבא היתה באסכרא – מחלה המביאה למוות בחנק.¹² למיתה זו אין קשר לרומאים. הנוקטים בשיטה החדשה מתבססים על אגרת רב שרירא גאון:

והעמיד רבי עקיבא תלמידים הרבה, והוא שמדא על התלמידים של ר"ע, והוא סמכא דישראל על התלמידים שניים של רבי עקיבא, דאמור רבנן שנים עשר אלף תלמידים היו לו לר"ע מגבת ועד אנטיפטרוס וכלם מתו מפסח ועד עצרת, והיה העולם שמם והולך עד שבאו אצל רבותינו שבדרום ושנאה להם... והם העמידוה באותה שעה, כדאיתא ביבמות.¹³

מאגרת רב שרירא גאון עולה כי תלמידי רבי עקיבא מתו ב'שמדא', והנוקטים בשיטה החדשה הבינו שהכוונה לרדיפות השלטון. כיצד יש להתייחס לשינוי מהנמסר

ר' משה מרדכי, בדרשה לפורים תרע"ו; 'אמת ליעקב' לגר"י קמינצקי; 'אור יחזקאל', למשגיח ר' יחזקאל לוינשטיין; 'נחלת אבות', לגאון ר' יוסף משאש; 'הרבנות והמדינה', לרב שאול ישראלי; 'שערים בהלכה', לרב חיים פרדס (אב"ד תל אביב, חתן-חתנו של הגר"מ חרל"פ); 'שפתי חיים', לרב חיים פרידלנדר; 'עינים למשפט', לגר"ר יצחק אריאלי (משגיח ישיבת מרכז הרב, ברכות, מהדורה חדשה, עמ' תרכ"ז, וכתב שם ש"שמדא' "היינו מיתת ה'אסכרא' שמן השמים"); 'משיעורי מרן הראשון לציון', לגר"ע יוסף (פרשת אחרי מות תשנ"ז); 'לשעה ולדורות', לרב משה צוריאלי (שהוסיף שע"פ חשבון השנים השיטה החדשה דחוקה); 'אלה הם מועדי', לרב אליהו שלזינגר; 'דבר בעתו', לרב יואל שוורץ; 'בד קודש', לרב ברוך פוברסקי; 'בים דרך', לרב יעקב ישראל לוגסי; 'חזון למועד', לרב אריה לייב שפירא; 'רוח הי"ם', לרב יעקב משה הלל; ועוד רבנים מפורסמים פחות. התנגדות מוצהרת לשיטה החדשה הראו לי בדברי האדמו"ר מליובאוויטש שהעיר למחבר ספר אחד ש"ביאורו דל"ג בעומר שזהו תלוי במלחמת בר כוכבא וכו', הנה זה היפך הש"ס, אף שנמצא בספרי המשכילים" (אגרות קודש, חלק ט, אגרת ב' תרע"ה, עמ' סד).

12. ברכות ח, א, וברש"י שם, ושבת לג, א, וב'ערוך' ערך 'אסכרא'.

13. אגרת רב שרירא גאון, מהדורת ר' בנימין מנשה לוי, הוצאת מקור, ירושלים תשל"ב, עמ' 13. כבר החכם שי"ר (להלן הערה 17) הפנה לאגרת רש"ג, וכך גם ב'עין חנוך' ובספרים רבים שנדרפסו אחריו.

בתלמוד ולפיו צורת המוות היתה מחלת ה'אסכרא' וסיבת המוות היתה משום ש'לא נהגו כבוד זה בזה'?

הרב שלמה גורן (מועדי ישראל, עמ' שו) מציין כי דברי הגאונים הם "דברי קבלה, ואין להרהר אחריהם ואחרי נוסחתם". לפי דבריו בפנינו עומדות שתי מסורות מבוססות, שאין לדחות את האחת מפני חברתה.¹⁴

ניתן לצעוד בדרך שונה ולהשוות בין שני המקורות. בענין סיבת המוות ניתן לומר כי בתלמוד נזכר פגם מוסרי – 'שלא נהגו כבוד זה בזה'. פגם מוסרי זה גרם להסרת ההשגחה האלוקית מעל לוחמי בר כוכבא, ומשום כך הם נפלו ב'שמדא' של המרד. ניתן גם לטעון, כפי שכתב הג"ר יהוסף שטרן בעל ה'זכר יהוסף', שחוסר האחדות בין הלוחמים, תלמידי רבי עקיבא, גרם באופן טבעי ללוחמה מפוצלת שהביאה להפסד בקרבות.

בנוגע לצורת המוות הוצעו כמה פתרונות: הרב אליהו זייני טען כי תיאור המיתה ב'אסכרא' בא ללמד כי התלמידים מתו במיתה משונה שנגרמת מחוסר אויר, כלומר – בחניקה או בחרב שחתכה את צווארם.¹⁵ הרב נריה הציע הסבר אחר: לטענתו נוסח רש"ג הוא הנכון, ואין בכך סתירה לדברי התלמוד, משום שבתלמוד מדובר ב'צנזורה

14. אעיר כי בדברי הברייתא שהובאה בגמרא לא מובא באיזו מיתה מתו תלמידי ר"ע. רק רב חמא בר אבא (דור שני-שלישי לאמוראים) הוסיף ש"כולם מתו מיתה רעה", ורק רב נחמן (דור שלישי לאמוראים) מביא כי מדובר ב"אסכרא". ייתכן אם כן כי בדורות האמוראים לא היה ידוע בבירור ממה מתו תלמידי ר"ע כמאתיים שנים לפני כן, ומכיון שכך היו שתי דעות בדבר: אסכרא – כפי שמופיע בתלמוד, ו'שמדא' – כפי שמופיע באגרת רש"ג. מעניין לציין שהטענה כי הטעם המופיע בגמ' אינו הטעם האמיתי מופיעה בהקשר שונה גם בענין איסור התספורת בימי העומר, ע"י הרב חיים כהן שהיה תלמידו של ר' חיים וויטאל (בספרו 'טור ברקת', הובא ב'עץ ארז' לרב זיני, עמ' 118). לדבריו טעם איסור התספורת בימי ספירת העומר "אינו מפני האבל, אלא מטעם וסוד גדול... אמנם לא דיברו בו הראשונים להיות כי אין ראוי לגלות סודי ורוב ההמון אין מקיימין הדבר... ואמנם מעולם לא נעלם מעין השרידים שלומדים בזוהר כי אין הטעם של העומר וספירתו מפני תלמידי רבי עקיבא... ומכאן אבין לכמה עניינים אל יהיו בעיניך כחדשים אלא כי מפני צרת הגלות נתעלמו הדברים כאמור, ועתה ניתנו להיגלות..."

15. עץ ארז (ח"ב, עמ' 90 ואילך, וראה שם עמ' 178). הרב זיני מציין כי 'מיתה רעה' שנוכרה ע"י רב נחמן בבבלי כתובות היא מיתה אכזרית המנוולת את המת, בניגוד ל'ברור לו מיתה יפה' המוזכר ע"י רב נחמן עצמו במקום אחר (כתובות לז, ב). לדעתו 'אסכרא' יכולה לציין כל מיתה רעה מחמת חוסר אויר. הוא מציין לדברי ה'ערוך' בערך 'סרנקי' ("פירוש אסכרא – שנתחייב חניקה, או טובע בים, או מת בסרונכי") ומביא עוד מקורות.

פנימית" מחמת אימת השלטון הנכרי.¹⁶ הרב מרדכי הכהן העיר כי 'אסקאר' פירושו 'חייל' בטורקית, ומכאן ש'אסכרא' יכולה להתפרש כמיתה ע"י חיילי האויב. החכם שי"ר טען כי בעקבות גזירות הרומאים ברחו תלמידי ר"ע למדבריות, וכתוצאה מכך מתו התלמידים ממחלות וכדו'; לפיכך נכון לטעון שהם מתו ב'שמד' כמו שגם נכון שמיתתם היתה כתוצאה ממחלות.¹⁷

גירסת ילקוט שמעוני מחזקת לדעתי כמה מההסברים הללו:

וכולם מתו בפרק אחד מפני שלא נהגו כבוד זה בזה... א"ר חייא בר אבא ואי תימא רב אידי בר אבין: כולם מתו במיתה רעה, אמר רב נחמן בר יצחק מאי היא זו? אסכרה, רבי דוסתאי ב"ר ינאי אומר בכרת.

סיבת המיתה כבר ידועה למדרש - 'מפני שלא נהגו כבוד זה בזה'. שאלתו של רב נחמן נוגעת איפה רק לסוג המוות בו מתו התלמידים. לפיכך תמוהים דברי רבי דוסתאי 'בכרת' - מונח שאינו מתאר אופן מסוים של מיתה. ניתן לפיכך לשער כי

16. טענת הצינזור הובאה גם בהקשר לדוגמאות אחרות, כגון השמטת ענייני חנוכה גירות ומשיח מהמשנה - ראה ב'צניף מלוכה' שם, וב'יסוד המשנה ועריכתה' (הרב ראובן מרגליות, מוסד הרב קוק, ירושלים, עמ' כב). הרצי"ה קוק הסביר (שיחות הרצי"ה ל"ג בעומר תשכ"ו, צניף מלוכה שם בשם הרצי"ה, וכן הובא ברב מרדכי הכהן) שלכן כשהיה ר"ע עם נר וחמור ותרגול לא הכניסוהו לעיר (ברכות ס ע"ב) כי חששו מנקמת הרומאים, וגם ענין זה הוסתר בדברי הגמ'. מהתכתבות קצרה שהיתה לי עם הרב אורי שרקי הבנתי שככל הנראה לדעתו לא מדובר ב'צינזור' מודעת אלא בהמרת מושגים לאומיים וצבאיים למושגים תורניים, וזאת בעקבות הגלות שגרמה לריחוק מהמושגים הלאומיים.

17. כרם חמד, חלק ז, שנת תר"ג, עמ' 183: "אדרינוס המרצח פרש מצודתו הרעה במלחמה זו, לא לבד על כל הלוחמים... אך גם על לומדי התורה בביתם, ובייחוד על תלמידי ר"ע אשר אולי היו נחשדים לו איזה מהם שהיתה ידם עם בן כוזבא, כאשר נודע על רבן הנתפס והנהרג בעבור זה. וכפי דעתנו היתה אימת אדרינוס על התלמידים, ורדפו את כולם בלי הבדל כדרכו באכזריות, הסיבה למיתת מספר רב וגדול מהם, כפי המבואר שם ביבמות... אסכרה, ובילקוט קהלת... בכרת, ר"ל שלא בזמנם, וזה רק מפני נוסם למדבריות ונשמדו מחרב ורעב וכל חלאים רעים אשר ייתכן כי גם אסכרא היה בהם. וגם חוץ מהחשד של ר"ע היו כל לומדי התורה אחת דינם להמית, כנזכר בכל המדרשים מהגזירה הרעה על לימוד התורה... מלשון רש"ג... 'שמדא'... והרגל לשון זה נודע כי הוא על הרוגים מחמת גזירה ורדיפה מצד הממשלה". שי"ר היה ידידו של רנ"ק, וייתכן שהתיאוריה יצאה מתחת יד שניהם, אלא שבניגוד לרנ"ק שהעלה אותה ללא סייג וללא התייחסות לדברי הגמרא, הרי ששי"ר מסייג את הדברים ומתאים אותם לדברי הגמרא. שי"ר היה חתנו של בעל ה'שאגת אריה', ועד לגיל 20 התחנך בישיבות. הוא נלחם כנגד ההשכלה הרדיקלית, ובעיקר כנגד התנועה הרפורמית. ייתכן שזאת הסיבה שלא רצה להביא בדבריו תיאוריה המנוגדת לדברי הגמרא בלי בסיס איתן.

לרבי דוסתאי היתה מסורת שונה באשר לסוג המוות בו מתו התלמידים, אלא שלא יכלו לפרשה משום אימת השלטון הנכרי. ניתן להסביר את הדברים באופן נוסף: כשם ש'כרת' אינו סוג המיתה אלא סיבתה, כך גם 'אסכרא' אינו תיאור של סוג המיתה אלא של הסיבה למיתה. האסכרא היא עונש על לשון הרע (שבת לג, א: "סימן ללשון הרע - אסכרה"). ייתכן אם כן שהתלמידים מתו בחרב הרומאים, אלא שסיבת המוות היא 'באסכרא', כלומר - משום שהיה ביניהם לשון הרע.

הבאנו את דברי רש"ג המהווים מקור לתומכים בשיטה החדשה, אולם נראה שהמעין בדברי רש"ג ימצא כי אין בהם ראיה לשיטה זו, וזאת משלש סיבות:

הסיבה הראשונה נוגעת לפירוש המונח 'שמדא' הנזכר באגרת. רי"א הלוי בספרו 'דורות ראשונים'¹⁸ כתב ש'שמדא' כאן איננו שמד מצד הרומאים, שהרי רש"ג כותב שם "כדאיתא ביבמות", ובמסכת יבמות הרי מובא שמדובר במחלת האסכרא. כוונת רש"ג היא לפיכך ל'כיליון', בדומה לפסוק 'ונשמדתי אני וביתי'. לפי דרכו של ה'דורות ראשונים' אין באגרת רב שרירא גאון כל ראיה לשיטה החדשה. הרב זייני מביא מההפניה למסכת יבמות ראיה הפוכה: לדברי רש"ג התלמידים מתו ב'שמדא', ולהבנת הרב זייני הכוונה ל'גזירות שמד' של הרומאים, ומכיון שרב שרירא מפנה לדברי התלמוד הרי מוכח שהבין שה'אסכרא' המובאת בתלמוד היא מיתת חנק ע"י השלטון הרומאי. אמנם, כמדומה לי שהראיה שהביאו ה'דורות ראשונים' והרב זייני מההפניה למסכת יבמות אינה ראיה, שכן הפניה זאת אינה מופיעה בשום כת"י של האגרת, והיא הוספה של המדפיס הראשון שהוסיף וסימן מקורות לדברי רש"ג כדי לסייע לקורא.¹⁹

מעתה ננסה לפרש את המילה 'שמדא' כשלעצמה: רי"א הלוי פירש כאמור ש'שמדא' הוא 'כליון', אולם השוואה למקומות נוספים באגרת רש"ג בהם מופיע ביטוי זה מראה כי יש לפרש את הביטוי כ'גזירות שמד' מצד המלכות:²⁰

וכיון דחרב בית מקדש ואזלו לביתר, וחרב נמי ביתר ואתבדרו רבנן לכל צד. ומשום הנך מהומות ושמדים ושבויים שהיו באותו זמן לא שמשו התלמידים כל צרכן, ונפישו מחלוקות... ושקטו רבנן ביומי דרבי מכל שמדא משום רחמנותא דאיכא בין אנטונינוס ורבי... ולהכי אצטריך ר' לחבורי ולתרוצי שיתא סדרי משנה בתר דנח עלמא שתי דורות מן ההוא שמדא של חרבן הבית... ובתר הכי

18. ח"ד, עמ' 620 בדפוס הנפוץ כיום (והוא חלק א, כרך ה, חלק iii, פרקים לט-מא).

19. ראה באגרת רש"ג מהדורת רב"מ לוין ובהערותיו (ובמבוא עמ' י). מדבריו עולה שההפניה ליבמות אינה מופיעה בשום כת"י ספרדי של האגרת, וראה גם 'עמודים בתולדות הספר העברי' - כתיבה והעתקה' עמ' 347. בנוסף ניתן לומר כי המילים 'כדאיתא ביבמות' מתייחסות רק לחלקו השני של המשפט.

20. השווה גם לדברי שי"ר שהובאו לעיל בהערה 17.

אביי ורבא. ונפיש שמדא בא"י ואמעטא הוראה תמן טובא... ומלך רבה דהוא רבה בר נחמני בפומבדיתא ורבין שם תורה הרבה, ובשמדא דאורייתא נח נפשיה... ובתריה רב נחמן בר רב הונא ושכיב בשנת תשס"ו. ונפל שמדא וגזר זדגד לבטולי שבתא... ובתריה רב ריחומי ואית דחלפי רב רחומי ושכיב בשנת תש"ס בעידן שמדא דגזר יזדגד.

בפשטות 'שמדא' אינו קשור למלחמה ולמרד, אלא כוונתו לגזירות המלכות כלפי הדת, וכך גם הפירוש ברוב האזכורים של המונח באגרת רש"ג.²¹ ניתן לשער כי ה'שמדא' שהיה בימי ר"ע כוונתו לגזירות כנגד לימוד תורה, שהרי רבי עקיבא "היה מקהיל קהלות ברבים ועוסק בתורה" (ברכות סא, א) אף שידע בבירור שייתפס 'ומסר רבי עקיבא את עצמו להריגה' (אגרת רש"ג). ייתכן כי תלמידיו של ר"ע נהגו כמותו, ומשום כך נמסרו אף הם להריגה (או נאלצו לברוח למדבריות, שם נהרגו מחמת המחלות שהתפשטו, כדברי החכם שי"ר שהובאו לעיל).

מצדדי השיטה החדשה הבינו כאמור ש'שמדא' פירושו הרג ע"י השלטון הנכרי במהלך המרד. הרב זייני חיזק את הדבר מלשון רש"ג: "והוה שמדא על התלמידים". לדבריו אילו היה מדובר בגזירות דת היו הגזירות מופנות כנגד העם כולו, ולא רק כנגד התלמידים, ומכאן שמדובר במרד בר כוכבא ולא בגזירות הדת. להבנתי ניתן לומר להיפך: במרד השתתפו מן הסתם לוחמים רבים בנוסף לתלמידי ר"ע, ואם כן תמוה מדוע ה'שמדא' היה דווקא על התלמידים. אולם אם נסביר שה'שמדא' הם גזירות שמד אזי מובן יהיה מדוע גזירות אלו הוטלו דווקא כנגד תלמידי ר"ע, שהרי הם היו מרכז התורה הגדול באותם ימים, והגזירות כנגד התורה כוונתו בעיקר כלפיהם. ייתכן גם שתמיכתו של רבי עקיבא במרד גרמה לשלטון לאסור את לימוד התורה בבית מדרשו, כדי למנוע את השפעתו על הציבור.

הסיבה השניה לחולשת ראיתם של בעלי השיטה החדשה מאגרת רש"ג נוגעת לשאלת נוסח האגרת. לאגרת יש שני נוסחים שונים – הנוסח הצרפתי והנוסח הספרדי. בין החוקרים ישנה מחלוקת מהו הנוסח המוסמך יותר – הספרדי או הצרפתי. בתחילה סברו החוקרים כי הנוסח הספרדי הוא המועדף, וכך היתה גם דעתו של מהדיר האגרת הנודע הרב בנימין מנשה לוין. אמנם כיום מקובלת בין החוקרים שיטת ר"נ

21. תלמיד חכם הנמנה בין מצדדי השיטה החדשה השיב לי כי חלק מהשמדות הנזכרות באגרת רש"ג לוו גם במאבק צבאי, והוסיף שמרד בר כוכבא פרץ בעקבות גזירות דת. לא הבנתי את דבריו, שהרי העובדה שבחלק מהשמדות לא היה מאבק מוכיחה שהביטוי 'שמדא' באגרת רש"ג הוא 'גזירות דת' ותו לא. מכיון שכך אין ראיה מאגרת רש"ג שתלמידי ר"ע מתו במלחמה ובמרד, וכיצד ניתן לסטות ממסורת חז"ל המובאת בתלמוד הבבלי אם אין באגרת רש"ג ראיה לכך?!

אפשטיין לפיה הנוסח הצרפתי הוא המקורי מבין שני הנוסחים.²² בענין בו אנו עוסקים ישנו הבדל גדול בין הנוסחים: בנוסח הספרדי של אגרת רש"ג, אותו ציטטנו לעיל, אכן מובא כי תלמידי רבי עקיבא מתו ב'שמדא', אך בנוסח הצרפתי הדבר אינו מופיע, ואף נזכר שהתלמידים מתו משום ש'לא נהגו כבוד זה בזה':

והעמיד תלמידים הרבה, והוה סמכא דישראל על תלמידים שניים דרבי עקיבא, דאמר רבנן שנים עשר אלף זוגות תלמידים היו לו לר"ע מגבת ועד אנטיפטרס, וכולם מתו מן הפסח ועד העצרת, שלא נהגו כבוד זה בזה.²³

הבעיה השלישית בראיה מאגרת רש"ג היא בעיני החמורה מכולן: לדברי רב"מ לויין הנוסח הספרדי נאמן יותר למסורת בבל.²⁴ כפי שראינו נוסח זה עומד במקרה שלנו בסתירה למסורת שבתלמוד הבבלי, אולם מתברר כי נוסח זה עומד גם בניגוד לדברי בנו של רב שרירא הלא הוא רב האי גאון:

לקדש ולכנוס בין פסח לעצרת, כתב רב האי ז"ל בתשובה שמקדשין כי אין שמחה אלא בחופה ובסעודה, אבל אם בא לשאול אם יכנוס אומרים לו לא

22. דעת רמ"ב לויין מובאת במבואו לאגרת רש"ג. רי"נ אפשטיין במחקרו (בנספח לספרו 'מבואות לספרות האמוראים', הוצאת מאגנס ירושלים ודביר תל אביב, תשכ"ג, עמ' 615 - 610) ערער על הנחה זאת, והוכיח שנוסח צרפת הוא המקורי. ר' מ' בר (במאמרו 'עיונים באגרת רש"ג', בתוך 'ספר השנה של אוניברסיטת בר אילן ד-ה, קובץ העשור תשט"ז-תשכ"ה, עמ' 181-191) אישר את מסקנות אפשטיין מצדדים נוספים. לסיכום הדעות ראה: 'תקופת הסבוראים וספרותה', יעקב אליהו אפרתי, הוצאת אגודת בני אשר, פתח תקוה, תשל"ג, עמ' ח-יג; אגרת רש"ג מהדורת הרב נתן רבינוביץ, הוצאת וגשל, ירושלים תשנ"א, מבוא, עמ' 2, ובמקורות שצויינו שם.

23. תלמיד חכם הנמנה בין מצדדי השיטה החדשה השיב לי שהוספת משפט שלם איננה יכולה להתרחש בגלל העתקה לא נכונה, ומכיון שאין סיבה לחשוב שמעתיקי האגרת בנוסח הספרדי יזייפו פרט כזה, הרי שצריך לומר שמדובר בנתון שהיה ידוע בספרד ולא הגיע לצרפת. להבנתי גם אם דבריו נכונים (מה שאינו ברור, כפי שעולה מהדוגמאות שהביא רמ"ב לויין בהקדמתו לאגרת רש"ג דף לד) הרי שתוקפו של משפט זה נחלש, שכן הוא אינו 'מסורת גאונים' שנמסרה ע"י רב שרירא גאון, אלא תוספת של חכם או מעתיק ספרדי מתקופת הראשונים.

24. הרב בנימין מנשה לויין ציין בהקדמתו לאגרת כי בדר"כ הנוסח הספרדי נאמן יותר לדברי הגאונים. חכמי ספרד עמדו בקשר חזק עם גאוני בבל, וזאת לעומת חכמי צרפת ואשכנז שהיו קשורים יותר לאטליה שקיבלה את מנהגיה מא"י.

תעשה משום תלמידי רבי עקיבא שמתו כלן באסכרה בין פסח לעצרת מפני שלא נהגו כבוד זה בזה.²⁵

כיצד ייתכן שרב האי מזכיר את דברי התלמוד, ומתעלם מהמסורת השונה שהביא אביו? מכאן ראייה שדברי רב שרירא תואמים לחלוטין לדברי התלמוד, וגם לפי שיטתו תלמידי ר"ע מתו באסכרה משום שלא נהגו כבוד זה בזה. בכך גם מוסבר מדוע הראשונים הספרדים והאחרונים שהכירו מן הסתם את האגרת בנוסחה הספרדי לא הצביעו על כך שיש בה שינוי מהמסורת שנמסרה בתלמוד.²⁶

מדברי רב האי גאון עולה גם תמיהה כלפי הסוברים כי התלמוד 'צנזר' את הסיבה האמיתית למות התלמידים: הלא בזמן הגאונים לא היה עוד חשש מפני השלטון הרומאי, ולא היה עוד צורך להסתיר את אופן המיתה האמיתי. מדוע רב שרירא חשף לשיטתם את הסיבה האמיתית למיתת התלמידים, ובנו רב האי שב והזכיר את הסיבה המצונזרת?²⁷

25. רבנו ירוחם, תולדות אדם וחוה, נתיב כב, חלק ב, דף קפו טור ד. תשובת רב האי גאון הובאה באופן סתמי גם במקורות נוספים מתקופת הגאונים: שו"ת הגאונים שערי תשובה סי' רעח, 'הלכות פסוקות מן הגאונים' (מהדורת ז"י מיללער, קראקא תרנ"ג, עמ' 52, סימן צד), ועוד. ראה גם ב'אוצר הגאונים' יבמות סב, ב, וכן ב'תשובות ופסקים מאת חכמי אשכנז וצרפת' (א' קופפר, הוצאת מקיצי נרדמים, 'ירושלים תשל"ג, עמ' 114) סימן סט. שוב ראיתי כי הגר"ש גורן (מועדי ישראל, עמ' שד) העיר אף הוא כי דברי רב האי המובאים בר' ירוחם סותרים את דברי אביו, ורצה לתרץ כי רק הפסק ההלכתי המובא בר' ירוחם הוא מדברי רב האי ואילו נוסח הגמ' ביבמות המובא שם אינו מרב האי. תירוץ זה דחוק להבנתי, משום שתשובה זו מובאת במלואה בתשובות הגאונים (ולא רק בר' ירוחם, כפי שציטט הרב גורן), ואם כן גם נוסח הבבלי יבמות הוא מדברי רב האי. ראה עוד בהמשך דברי הרב גורן אשר למיעוט הבנתי אין בהם כדי לערער על הדברים שהבאנו.

26. לא מצאתי במפורש ראשונים ספרדים שצינו לאגרת רש"ג, אך מסתבר שיש כאלו. הדבר דורש בדיקה ובירור נוספים. האגרת נדפסה לראשונה בשנת ה'שכ"ו, בנוסח הספרדי, ולמרות זאת אף חכם לא טען כי דברי רב שרירא גאון שונים מדברי הגמרא. רק לאחר כ-270 שנים חידש זאת רנ"ק. שתיקת הראשונים והאחרונים מלמדת לענ"ד שלדעתם אין באגרת רש"ג מסורת שונה מזו שבתלמוד, כפי שהוכחנו מדברי רב האי, ולכן הם הוכרחו להבין את המונח "שמדא" כ'ליון' (כפירוש ה'דורות ראשונים'), או שהבינו (כפי שהציע שד"ל) שגזירות הדת הביאו לבריחה למדבריות שם פרצה מגיפת אסכרה.

27. עוד יש לשאול על תיאוריית הצינזור: התלמוד מזכיר את חורבן ביתר, מתאר את כמות ההרוגים, ואת ניוול הגויות וכו' (גיטין נז-נח; איכ"ר פרק ב ופרק ג; ועוד). מדוע כאן היה צורך להסתיר זאת?! זאת ועוד: האם לא ניתן היה להזכיר את מיתת הלוחמים באחד ממסכתות הש"ס כעובדה היסטורית ומבלי לקשר זאת לימי האבלות? בצלאל גנז (צוהר גליון ז, קיץ תשס"א) העיר בנוסף כי בחז"ל המרד כמעט ואינו מוזכר (ורק תוצאותיו תוארו באגדות החורבן שבגיטין פרק ה), ואף בתלמוד הבבלי שם לא חששו מהרומאים יש

ג. קושיות על דברי התלמוד כראיה לשיטה החדשה

הרב מרדכי הכהן (ישראל והזמנים, עמ' 156) ציין כמה קושיות על דברי חז"ל שהובאו בגמרא (יבמות סב, ב), וביאר כיצד יתיישבו הקושיות לפי הטענה שמיתת תלמידיו ר"ע הייתה במרד. נביא כאן את תמצית דבריו, ומיד לאחר הצגת כל טענה נציין פתרונות אחרים שחשבתי להציע לקושיה, ונסביר מדוע להבנתנו אין כאן אלא השערה בלבד. מן הראוי להדגיש שבספרים העוסקים בנושאי ספירת העומר ישנם עשרות 'מהלכים' המתרצים את הקושיות הללו, או את חלקן, והצעותינו כאן הם רק לשם דוגמא בלבד.

1. הראיה: המספר 24,000 מוגזם, ומסתבר יותר המספר 300 כמובא בתנחומא. ולכן נראה ש-24,000 אינו מספר תלמידיו אלא מספר המשתתפים במרד בעידודו. דחיה: ייתכן שהמספר 24,000 מייצג ריבוי תלמידים מופלג ואינו מספר מדויק. ייתכן גם כי באותה תקופה היו לומדי התורה מרובים, ור"ע שהיה לאחד מגדולי הדור זכה אכן למספר עצום של תלמידים. זאת ועוד: גם בתנחומא, שם המספר הוא 300 תלמידים בלבד, מופיע כי התלמידים מתו כולם, בדומה למסופר בתלמוד. הנחתו שמדובר במספר המשתתפים במרד, אע"פ שאינם תלמידיו, אף היא תמוהה, כפי שציין בצלאל גנז,²⁸ שהרי התלמוד מציין שאחרי מותם היה העולם שמם עד שר"ע שנאה לרבותינו שבדרום. מוכח לפיכך שמדובר בתלמידים לומדי תורה ולא באנשים פשוטים שרק הצטרפו למרד בעקבות השפעתו של רבי עקיבא. הרב עזריאל אריאל²⁹ ציין בנוסף שבכתובות (סב, ב) מובא שר"ע שב מלימודיו בבית המדרש כשלצדו 24,000 תלמידים, ומכאן שמספר זה מייצג את תלמידיו בתורה ולא את חיילי בר כוכבא שבהם תמך.

2. הראיה: 'זוגים תלמידים' - ממתי נמנים תלמידים לפי 'זוג'?! אלא הכוונה שנשותיהם סייעו במרד. קורמן נתן הסבר אחר: הלוחמים נמנעו מנישואין כדי להיפטר ממצוות 'נקי יהיה לביתו' וכך לאפשר לעצמם הצטרפות למרד (לדעתו זוהי הסיבה למנהג להימנע מנישואין בימי העומר). 'זוגים' מדגיש שלא היתה להם בת זוג. דחיה: ראשית - בכראשית רבה וכן בקהלת רבה מובא 'י"ב אלף תלמידים' בלי תיבת 'זוגים'. אף אם נכריע כגירסת התלמוד, הרי מסתבר שלשון זאת הובאה כדי להדגיש

התעלמות כמעט גמורה מרעיון המרד, ומכאן שהסיבה אינה בגלל חשש מהשלטון. ת"ח נוסף העיר שבזמן עריכת הגמרא שלטו הפרסים בבבל, ולא היה חשש עוד מהשלטון הרומאי (וכלפי התירוץ שהמימרא נמסרה בעל פה בימי הרומאים באופן מצונזר וכשנכתבה בתקופת הפרסים לא שינו את לשונה, השיב אותו חכם שאמירה בע"פ בדר"כ לא יוצרת סכנה מצד השלטון). עוד הקשה אותו חכם שבתלמוד יש מימרות חמורות כלפי הפרסים (כגון בברכות ח, ב) מבלי לחשוש מהשלטון. בנוסף העיר שהזכרת מות התלמידים בידי הרומאים צריכה היתה להתקבל בשמחה ע"י השלטון, שהרי כך תהיה אימתם מוטלת על הציבור.

28. צהר גליון ז, קיץ תשס"א, עמ' 185.

29. צהר גליון ו, אביב תשס"א, עמ' 149, בהערת העורך.

שהתלמידים 'לא נהגו כבוד זה בזה' ולא הבינו שהתורה 'נקנית בחכמה' בחברותא וב'זוג'. ניתן גם לשער שכיוון שר"ע חזר לביתו אחר י"ב שנה ואז היו לו י"ב אלף תלמידים ואז חזר לישיבה לעוד י"ב שנה ונוספו עוד י"ב אלף תלמידים (ע"פ כתובות סב, ב), הרי אין כאן 24 אלף אלא יש פעמיים 12 אלף, כלומר 12 אלף 'זוגים'. עוד ניתן לשער שענין ה'זוגים' הוזכר משום שר"ע הדגיש את ענין האהבה והדביקות בין התלמידים, שהרי הוא זה שאמר 'ואהבת לרעך כמוך זה כלל גדול בתורה' (ירושלמי נדרים ט', ד).³⁰

3. **הראיה:** למה מוזכר שתלמידי ר"ע היו דווקא 'בין גבת ואניטפרס'? אלא י"ל שמכיוון שאלו הם הקצוות (מצפון ומדרום) של ארץ יהודה באו לרמז בזה לגיזרת מלחמת המרד שעמדה תחת פיקודו הישיר של ר"ע. דחיה: התלמוד בא להדגיש את גודל מעלתו של ר"ע, שכל ארץ יהודה עמדה תחת השפעתו הרוחנית, ובכל זאת אירע כזה חטא לתלמידיו. ייתכן כי התלמוד גם בא להסביר מדוע מיתת תלמידיו גרמה שממה רוחנית כה גדולה.

4. **הראיה:** האם אדם חייב מיתה על כך שלא נהג כבוד בחבירו?! אלא הכוונה לביטול המשמעת הצבאית והפיקוד המרכזי של המרד, דבר שהביא להפסד בקרבות. דחיה: אנו מוצאים בחז"ל כי הקב"ה מעניש לעיתים אדם בחומרא רבה, משום גודל מעלתו של הנענש, חומרת מעשהו, ההשפעה הציבורית שיש למעשה וכדו'. וראה עוד הסברים לכך ב'בן יהודה' וב'משנת רבי אהרן' ובדברי ה'שם משמואל' (אמור תרע"א, ל"ג בעומר).

5. **הראיה:** מהו 'והיה העולם שמם' – וכי לא היו תנאים אחרים שלימדו תורה (כגון: רבי ישמעאל, רבן גמליאל, ר"א בן עזריה, ור' יוסי הגלילי)?! אלא הכוונה שהעולם היה שמם בכשלונו המרד הגדול. דחיה: לענ"ד טענה זאת סותרת את דברי הגמ' והמדרשים לפיהם חמשת תלמידיו החדשים של ר"ע "העמידו תורה אותה שעה". צריך לפיכך לומר שעיקר התורה שבעל פה נמסרה ע"י ר"ע ותלמידיו. ייתכן גם ש'שמם' הכוונה לשממה יחסית, או שהכוונה שאמנם היו ת"ח אך לא הייתה הפצת תורה לרבים.³¹

6. **הראיה:** כיצד ייתכן שהמגיפה פגעה רק בתלמידי ר"ע?! אלא הכוונה שרק התלמידים שמרדו הם שנהרגו ע"י הרומאים. דחיה: קושיה זאת תמוהה: הלא התלמוד מציין כי מדובר בעונש משמיים על חטא, וממילא מה הפלא שבאופן על-טבעי נפגעו רק החוטאים?! זאת ועוד: גם מבחינה טבעית מסתבר כי מגיפה מתפשטת באופן

30. וראה בבא בתרא קט, ב: "אמר רבי חידקא שמעון השקמוני היה לי חבר מתלמידי רבי עקיבא וכך היה רבי שמעון השקמוני אומר...".

31. וראה לשון המדרש בבר"ר: "אמר להם: בניי, הראשונים לא מתו אלא שהיתה עיניהם צרה אלו לאלו תנו דעתכם שלא תעשו כמעשיהם, עמדו ומלאו כל ארץ ישראל תורה".

נרחב דווקא בבתי מדרש בהם הלומדים המרובים מדביקים זה את זה. כאשר פורצת מגיפה בבית מדרש אחד בורחים הבריאים לבתי מדרש סמוכים וכך מתפשטת המגיפה בכל בתי המדרש.

7. הראיה: 'כולם מתו מיתה רעה' – וכי איזו מיתה אינה רעה? אלא הכוונה למוות במלחמה.³² דחיה: ניתן להסביר שה'אסכרא' היא מיתה רעה במיוחד (וראה בגמ' ברכות ח, א: "תשע מאות ושלשה מיני מיתה נבראו בעולם... קשה שבכולן – אסכרא"). הסבר נוסף למושג 'מיתה רעה' ראה ב'בן יהודע'.

8. הראיה: מדוע חוזרת הגמ' ושואלת 'מאי היא?', אלא רצו ללמד שמתו בקרב. דחיה: ניתן לומר שרצו להסביר שאסכרא מכונה 'מיתה רעה' בגלל הייסורים הגדולים הכרוכים במיתה זאת.

9. הראיה: הייתכן כי על ר"ע עצמו שמת ע"י הרומאים לא נקבע יום אבל ואילו על תלמידיו קבעו ימי אבלות המרובים אף מימי האבילות על חורבן ביהמ"ק? אלא צ"ל שזהו אבל על חורבן ישראל והמקדש במרד בר כוכבא. דחיה: לענ"ד ניתן להסביר באופן אחר: המגיפה העצומה שפרצה הוכיחה לחכמים כי מדובר באירוע ציבורי בעל משמעות לדורות. ייתכן כי הקב"ה רצה לחנך את עם ישראל לאורך הדורות כולם כמה חמורה הפגיעה בזולת (שסופה 'שנאת חנם' שהיא שהביאה לחורבן המקדש). ושערי השערות והסברים נוספים לא ננעלו.

10. הראיה: התלמידים מתו בחטאם וא"כ מדוע אנו מתאבלים עליהם כל כך? אלא צ"ל שהם מתו במרד. דחיה: לענ"ד אין כאן קושיא שהרי ניתן לומר כי האבל נתקן על חורבן עולם התורה, ועל החטא שגם בדורות הבאים לא תוקן. לא מדובר באבל על כמה אנשים בודדים שמתו אלא מדובר באבל לאומי על חטא ציבורי שיש לתקנו בכל שנה. בכך ישנה תשובה גם על תמיהת הרב שרקי מדוע נתקנה אבילות על מיתת התלמידים – והרי תלמידיו החדשים של ר"ע מילאו את הארץ תורה, ואולי אף היו גדולים מקודמיהם. ניתן גם להסביר שאילו לא היו התלמידים מתים הרי שהיה כאן שילוב של התלמידים החדשים יחד עם הישנים, והתורה היתה גדולה פי כמה וכמה.

11. הראיה: מה ענין מיתת אסכרא לכך שלא נהגו כבוד זה בזה? אלא הכוונה שלא נלחמו באחדות ולכן מתו בקרבות. דחיה: לענ"ד ניתן להסביר אחרת: לפי הגמרא (שבת לג, א) אסכרא היא עונש על לשון הרע.³³ אם כן עונש זה מתאים למי שלא נוהג כבוד בחבירו.

32. הרב זייני מציין כי 'מיתה רעה' שנוכרה ע"י רב נחמן בבבלי כתובות היא מיתה אכזרית המנוולת את המת, בניגוד ל'ברור לו מיתה יפה' המוזכר ע"י רב נחמן עצמו במקום אחר (כתובות לז, ב). על דברי הרב שרקי בענין זה נגיב בנספח למאמר.

33. ובסוטה לה, א מובא שמוציא דיבת הארץ רעה מתו באסכרא, ולהבנתי הוא על פי דברי התלמוד במסכת שבת. באוצר המדרשים עמ' 93 מובא שהמלשין על חבירו בלשון הרע

12. הראיה: ב'שבלי הלקט' מובא שנהגו הנשים שלא לעשות מלאכה בלילות ספירת העומר משום שנתעסקו בקבורת תלמידי ר"ע, ותמוה: מניין שהתלמידים מתו סמוך לשקיעת החמה ומדוע דווקא הנשים נזדרזו לקבור? אלא מוכח שהיה להם מקורות נוספים מחוץ ל'בענין זה, או שכוונת הגמ' היא שמתו קרוב לשקיעת חירות ישראל. הנשים סייעו למערך הלחימה והיו גונבות בסתר הליל את גוויות ההרוגים מתחת לאפס של הרומאים ומביאות אותם לקבורה. קורמן הוסיף והביא טעם נוסף מהטור ולפיו ההימנעות ממלאכה היא בגלל דמיון 'שבע שבתות' הספירה ל'שבע שבתות' של שנת השמיטה בה שובתים ממלאכה, והקשה מדוע א"כ גם הגברים לא שובתים ממלאכתם, ומדוע השביתה היא דווקא עם חשיכה? קורמן מסביר שהלוחמים הנשואים היו באים לביתם בלא תכנון והודעה מוקדמת ולכן נשותיהם נמנעו ממלאכה עם רדת החשיכה כדי להמתין לבעל שמא ישוב לביתו. הרב נריה (אמונת עיתך 41) הסביר שהתלמידים נקברו בחשיכה משום שהרומאים אסרו על קבורת הלוחמים. דחיה: לענ"ד אין כאן ראיות אלא השערות בלבד. בתשובת רב האי גאון³⁴ מפורש ש'תלמידי רבי עקיבא כולם מתו משקיעת החמה ונקברו אחר שקיעת החמה'. והרי לנו הסבר פשוט לקבורתם בשעה זאת, שלא כהשערות שהובאו. לפי תשובת רב האי גאון איסור המלאכה חל גם על הגברים, וגם זה אינו מתאים להסבר שהובא.

13. הראיה: הרב נריה (אמונת עיתך 41) הקשה כיצד ייתכן שתלמידי ר"ע לא נהגו כבוד זה בזה, למרות שרבים הוא זה שאמר 'ואהבת לרעך כמוך זה כלל גדול בתורה'?! לפיכך ביאר שמדובר בקרבות המרד, ובשעת קרב מפקדים צעירים נותנים פקודות למבוגרים ומכובדים מהם, ואין מתן כבוד בשעת הקרבות. דחיה: לענ"ד אין כאן אלא השערה, וניתן גם לומר שדברי רבי עקיבא על חשיבות 'ואהבת לרעך כמוך' נאמרו רק לאחר מיתת תלמידיו, והם מסקנתו בעקבות מיתתם. וראה עוד הסבר ב'שם משמואל' (אמור, תרע"ב, ל"ג בעומר).

ד. מעשים דומים בתלמוד

בתלמוד מובאים שני מעשים מהם ניתן לענ"ד להביא סמך מסויים לשיטה לפיה תלמידי ר"ע מתו במחלה.³⁵

מיתתו באסכרא, ובעמוד 167 מובא: 'סימן לנבלות הפה - אסכרה'. ראה גם: פסחים קה, א; נדה כ, א; ויקרא רבה, יח, ד.

34. אוצר הגאונים, יבמות, התשובות, עמ' 141, סימן שכח.

35. לאחרונה נדפס ספרו של הרב אורי שרקי 'בעוד מועד', ובו הסביר שני מעשים בתלמוד על פי השיטה החדשה ("מעשה שמתו בניו של רבי ישמעאל" במועד קטן כה, ב, וכן "מעשה ומתו בניו של רבי עקיבא" במועד קטן כא, ב). מפאת קוצר היריעה הושמטו במאמרנו זה הקשיים הרבים שיש בדבריו, והראיות לכך שבני ר' ישמעאל ובניו של רבי עקיבא לא מתו

במסכת מנחות מובא כי יהודה בן נחמיה שמח על כך שרבי טרפון לא מצא מענה לקושייתו, ולכן נענש (מנחות סח, ב):

אמר לו רבי עקיבא: יהודה, צהבו פניך שהשבת את זקן, תמיהני אם תאריך ימים. אמר רבי יהודה ברבי אילעאי: אותו הפרק פרוס הפסח היה, כשעליתי לעצרת שאלתי אחריו: יהודה בן נחמיה היכן הוא? ואמרו לי: נפטר והלך לו.

תיאור זה דומה לתיאור במסכת יבמות על תלמידי רבי עקיבא שמתו בין פסח לעצרת בגלל שלא נהגו כבוד זה בזה. אין בידינו די מידע מדויק על הדמויות המופיעות במעשה בכדי שנוכל להוכיח האם אכן מדובר באחד מתלמידי רבי עקיבא והאם המעשה היה בתקופת המרד, אולם מכל מקום מדובר בתקופתו של רבי עקיבא. הדמיון הגדול לדברי התלמוד במסכת יבמות מאפשר לשער כי בפנינו ישנו תיאור של אחד מתלמידי ר"ע שנפטר בימי העומר (ראה גם רמ"א או"ח תצ"ג, ג). התיאור כאן עוסק ב'פטירתו' של יהודה בר נחמיה, ומשמע בפשטות שמדובר במיתה טבעית, ולא במוות תוך כדי קרבות מרד בר כוכבא.

במקום נוסף (גדרים מ, א) מביא התלמוד מעשה בתלמידו של רבי עקיבא שבגלל חוסר יחס מצד חבריו כמעט ומת במחלה: "מעשה בתלמיד אחד מתלמידי ר' עקיבא שחלה, לא נכנסו חכמים לבקרו, ונכנס ר' עקיבא לבקרו, ובשביל שכיבדו וריבצו לפניו חיה, א"ל: רבי, החייתני! יצא ר' עקיבא ודרש: כל מי שאין מבקר חולים – כאילו שופך דמים". כאן ברור כי מדובר במוות מחמת מחלה טבעית ולא במוות במרד.³⁶

אין במקורות אלו כדי לדחות את השיטה החדשה, אולם הם מצטרפים לדחיות שהובאו לעיל, ומחזקים את ההשערה כי תלמידי ר"ע מתו במחלת האסכרא ולא בקרב.

ה. חשבונות השנים

ניתן להביא מקור לשיטה החדשה מתוך דברי המדרשים העוסקים במיתת תלמידי ר"ע: בתנחומא (כובר, חיי שרה ח; וארשא, חיי שרה ו) מפורש כי תלמידיו החדשים הועמדו ב"זקנותו". כך גם משמע מרוב המדרשים (בראשית רבה סא, ג; יבמות סב, ב; ילק"ש קהלת,

במרד. כאן רק נסתפק בהערה קצרה: גם החולקים על השיטה החדשה מסכימים ברובם כי רבי עקיבא תמך במרד, ומסתבר משום כך שחלק מחיילי בר כוכבא היו תלמידיו. לפיכך גם אם נניח, כדברי הרב שרקי, שבני ר' ישמעאל היו תלמידיו של ר"ע (דבר שלא הוכח במאמרו של הרב שרקי) הרי שאין מכך כל ראיה לכך ש-24,000 התלמידים מתו אף הם במרד בר כוכבא.

36. ויש אולי לקשר בין ר"ע ש"שביל שכיבדו... חיה" לבין התלמידים שמתו משום ש"לא נהגו כבוד זה בזה".

תקפוט). נראה כי העמדת תלמידיו החדשים אירעה מיד לאחר מותם של תלמידיו הראשונים, ולפי זה יוצא כי גם מיתת תלמידיו הראשונים הייתה "בזקנותו". תפיסתו של ר"ע אירעה בשעת השמד הרומאי לאחר שהקהיל קהילות ברכים ועסק בתורה (ברכות סא, ב), ומסתבר שאז גם אירעה מיתתו. לפי"ז מיתת תלמידיו הראשונים הייתה גם היא בסמוך למרד בר כוכבא. מסתבר כי מיתת התלמידים, שכאמור היתה במהלך המרד, לא נבעה רק מהשמד כלפי לומדי התורה, אלא מהמלחמה עצמה, שהרי ר"ע תמך במרד המזוין והיה 'נושא כליו' של בר כוכבא ומסתבר שתלמידיו לחמו אף הם למען בר כוכבא.³⁷

חשבון זה מחזק אמנם את השיטה החדשה אולם אין כאן הוכחה ברורה. ר"ע הרי חי 120 שנה (ספרי, וזאת הברכה) וייתכן לפיכך שהתלמידים שלימד בהיותו בן 80, לדוגמא, נתכנו "בזקנותו" בגלל גילו המופלג, על אף שפטירתו אירעה רק 40 שנה אחר כך (לדעת בעל 'דורות ראשונים' התלמידים אכן נפטרו בערך כשר"ע היה בן 86). בדרך אחרת ניתן לומר שלאחר פטירת תלמידיו ב'צעירותו' העמיד ר"ע תלמידים נוספים עד לזקנותו.

ההנחה שר"ע נהרג בזמן המרד מעוררת קשיים על השיטה החדשה: בגמרא מובא שלאחר שכל תלמידי ר"ע מתו לימד ר"ע תלמידים חדשים, שאחד מהם הוא רבי שמעון בר יוחאי (יבמות סב, ב). מדברי המדרש (ויקרא רבה כא, ח) עולה כי רשב"י למד

37. ר"ע תמך במרד (ירושלמי תענית ד, ה). ברמב"ם (מלכים י"א, ג) הביא שר"ע נשא את כליו של בר כוכבא, ויש שהבינו שהכוונה כפשוטו ('שלשלת הקבלה' ערך 'רבי עקיבא', מהדורות ירושלים תשכ"ו, עמ' סה; תפארת ישראל, נגעים פרק ז, משנה ד, ב'כין' אות מז) אך יש שהבינו שהכוונה לתמיכה אידאולוגית במרד (אמרי בינה למהר"צ חיות, פרק ו' סעיף ז בהג"ה, בתוך 'כל ספרי מהר"צ חיות', הוצאת 'דברי חכמים' ירושלים תשי"ח, עמ' תתקמד, וראה רדב"ז מלכים י"א, ג, ואכמ"ל). לפי זה אפשר לומר שהטעם לכך שר"ע לא השתתף במרד בפועל לא נבעה מגילו המופלג אלא מחשיבות לימוד התורה. וייתכן שכך נהגו גם תלמידיו, ואף הם לא לחמו בפועל). ב'דורות ראשונים' (ח"ד עמ' 620 ברפוס היום, והוא חלק א כרך ה חלק iii פרקים לט-מא) כתב שר"ע כלל לא היה פעיל במרד, ועל דברי הרמב"ם כתב "ואין חפצנו לדבר על דברי הרמב"ם... שהדבר ידוע כי בעניינים כאלה לא עסקו רבותינו הראשונים ולא היה זה מעין מלאכתם". הרב מיימון (חגים ומועדים עמ' רט) דחה את דבריו בגלל דברי הרמב"ם, שלדעת הרב מיימון מקורם בדברי חז"ל שאינם מצויים כיום בידנו. ניתן אולי לטעון שדברי רש"ג באגרתו 'והוה שמדא' הם המקור לדברי הרמב"ם. כיום עומד בפנינו כת"י 'יד הרב הרצוג', ובו מופיע במפורש (בסנהדרין צג, ב) שר"ע היה נושא כליו של בר כוכבא (וראה ב"ד פשוטה' להלכות מלכים שם. אמנם יש מבין החוקרים מי שפקפק שמא סופר כתב יד זה הושפע מדברי הרמב"ם, ולא להיפך, ואכמ"ל).

אצל ר"ע בבני ברק במשך 13 שנים. מכאן עולה שמיתת 24 אלף התלמידים הייתה לפחות 13 שנים לפני פטירת ר"ע, פטירה שהיתה לפי הנחתינו בזמן המרד.

הוכחה נוספת כנגד השיטה החדשה מתבססת על דברי ה'דורות ראשונים' (ח"ד, פרק ל) שהסיק כי ר"ע עבר מבני ברק לאושא בערך בשנת ה-47 לחורבן. לפי דבריו יוצא שרשב"י החל ללמוד אצל ר"ע 34 שנים אחר החורבן לכל המאוחר, שהרי במדרש שהבאנו מצוין שרשב"י למד אצל ר"ע בבני ברק.³⁸ כפי שכבר ראינו רשב"י למד אצל ר"ע רק אחרי מיתת התלמידים הראשונים, ומכאן שהם מתו כמה וכמה שנים לפני מרד בר כוכבא, שהרי המרד אירע לפי ה'סדר עולם זוטא' בשנה ה-52 לחורבן הבית, ולפי ה'סדר עולם רבה' בשנה ה-68 לחורבן.³⁹ זאת ועוד: תלמידי ר"ע התפרסו "מגבת ועד אנטיפטרס", כלומר בגבולות ארץ יהודה, ומכאן שמיתתם אירעה בטרם עקר ר"ע מארץ יהודה אל אושא שבגליל.

הוכחה נוספת כנגד השיטה החדשה עולה מדברי הגמרא בברכות (כח, א) המתארת כיצד פנה רשב"י בשאלה לרבן גמליאל ולר' יהושע, ובעקבות אותו מעשה נתמנה ר' אלעזר בן עזריה לנשיא כשהוא בן 18. רבי אלעזר בן עזריה עוד זכה לראות את המקדש ולהפריש מעשר בהמה למקדש (שבת נד, ב, ובתוס' שם) ומכאן שמעשה זה, שאירע כאמור בהיותו בן 18, אירע לכל המאוחר כ-13 שנים לאחר החורבן (כ"כ ב'דורות ראשונים'). מכאן עולה שרשב"י זכה להיות תלמיד חכם כבר בתקופת החורבן (וכן נראה ממקורות נוספים⁴⁰), ומסתבר לפיכך שרשב"י היה אז כבן 15 לפחות. רשב"י למד אצל ר"ע רק לאחר מיתת 24 אלף תלמידיו, ולפי השיטה

38. אגב, הרב מיימון (חגים ומועדים עמ' רט) כתב שבגלל דיוני גדולי הדור על ענין המרד הם התכנסו בבני ברק (עירו של ר"ע) בליל הסדר, כמבואר בהגדה של פסח. אמנם לפי ה'דורות ראשונים' הרי ר"ע עקר מבני ברק כבר כ-47 שנים אחרי החורבן, ולכן לא ייתכן שמדובר בעת מרד בר כוכבא. כמו"כ העיר הדו"ר (ח"ג, עמ' 300, וכן באלף דור, ח"ב, עמ' 48) שר' אליעזר היסב עמם, כלומר שמדובר לפני שנתנדה, והרי נידו את ר"א עוד לפני שר"ג הועבר מנשיאותו (כמש"כ הרמב"ם), הרי לנו כי מדובר בתקופה מוקדמת בהרבה (ועי"ש בדו"ר עוד בענין זה).

39. חורבן ביתר במרד בר כוכבא היה לכל המוקדם 52 שנים אחר החורבן (סד"ע זוטא פרק ט ד, וכן בספר יוחסין וצמח דוד, ע"פ ירושלמי תענית ה, ו, איכ"ר ב). י"א שהמרד פרץ רק בשנת 68 לחורבן (סד"ע רבה, הובא ברב מיימון) או 62 לחורבן (לפי הסופרים הרומאים, כ"כ הרב מיימון וכן גם ציין הרב ברמסון, ולזכרוני כעין זה גם ב'דורות ראשונים').

40. ראה גם באדר"נ (יד, מו) שרשב"י ניחם את ריב"ז על מות בנו, ומכאן נראה שרשב"י היה תלמיד חכם כבר בחיי ריב"ז. ריב"ז נפטר כשנתיים-ארבע שנים אחרי החורבן (צמח דוד כתב 4 שנים, ובתוס' שבת נד ע"ב ד"ה 'היה' וביומא סו ע"א 'אין' כתבו "כשנתיים או שלש"). אמנם יש סוברים שריב"ז נפטר 40 שנים אחר החורבן (ספר כריתות חלק ד אות טו וב'מלא הרועים' שבת נד, ע"ב) ולפי שיטתם אין מכאן ראיה.

החדשה' אירע הדבר לאחר מרד בר כוכבא, 52 או 68 שנים לאחר החורבן. האם הדבר ייתכן?! היעלה על הדבר שרשב"י ישב בבית המדרש כ-39 או 55 שנים לפחות מבלי לפנות לבית מדרשו של ר"ע (שאף האריך ימים והיה מזקני הדור)?! הייתכן שלימודיו אצל ר"ע, במשך 13 שנים, התחילו רק בזקנותו של רשב"י, כשהיה כבן 55 או 68?!

נציע ראייה נוספת כנגד השיטה החדשה: בגמ' (סנהדרין יד, א) מובא כי סמיכתו של ר' מאיר ע"י ר"ע לא נתקבלה, ואילו סמיכתו ע"י ר' יהודה בן בבא נתקבלה. רש"י הסביר שסמיכתו בידי ר"ע לא נתקבלה משום שר' מאיר היה אז בחור. לפי דברי רש"י יוצא שעברו שנים רבות מאז שר"ע סמך את ר"מ ועד שר"מ יצא מגדר 'בחור' ור"י בן בבא סמכו. מכיון שמצאנו שר"ע לימד את ר"מ אחרי שמתו ה-24 אלף, הרי שגם מיתתם אירעה שנים רבות לפני שר' יהודה בן בבא נהרג. מסיפור המעשה נראה שר"י בן בבא נהרג בתקופה הקשה שאחר מרד בר כוכבא, אז גזרה המלכות שלא לסמוך, ומכאן ש-24 אלף התלמידים מתו הרבה לפני כן ולא במהלך מרד בר כוכבא.

ראייה נוספת כנגד השיטה החדשה: לפי מסורת חז"ל ר"ע חי 120 שנים והחל ללמוד בגיל 40 (ספרי, וזאת הברכה). בתלמוד (כתובות סג, א) נזכר שלר"ע היו 24,000 תלמידים בשנה ה-24 לכניסתו לעולם התורה. מכאן שבשנתו ה-64 היו לר"ע 24,000 תלמידים, ומסתבר שעד להריגתו, 56 שנים מאוחר יותר, נתווספו לר"ע עוד תלמידים רבים. מכאן שמותם של 24,000 תלמידיו לא אירע בסוף ימיו, בסמוך למרד בר כוכבא, אלא כ-50 שנים לפני כן. מצדדי השיטה החדשה יוכלו לתרץ ולהסביר שאכן ריבוי התלמידים העצום התרחש רק ב-40 שנותיו האמצעיות של ר"ע, בהם למד ולימד, ולאחריהם עסק ר"ע בהנהגת הדור, ואז לא גדל מספרם בהרבה.

קושיא נוספת כלפי השיטה החדשה נובעת מחשבון החודשים, שהרי לפי המובא במשנה⁴¹ העיר ביתר נפלה בתשעה באב, ולא בתקופת ספירת העומר. האוחזים בשיטה החדשה יאלצו לומר כי שתי מפלות כבדות אירעו באותה התקופה: האחת בימי ספירת העומר, ובה מתו 24,000 לוחמים, והשנייה בחודש אב, ובה נחרבה העיר ביתר.

חלק גדול מהראיות שהבאנו בפרק זה אינן מוחלטות, משום שהן נסמכות על הנחות יסוד שאינן מוסכמות: יש חולקים על ההנחה כי ר"ע מת במרד, יש חולקים על ההנחה כי ר"ע לימד את תלמידיו הנוספים (וביניהם רשב"י) רק אחרי שתלמידיו הקודמים מתו, ויש חולקים על ההנחה כי המרד ארך שנים מועטות.⁴² אין כאן לפיכך ראיות חד משמעיות, אולם יש כאן קושיות לא פשוטות כנגד השיטה החדשה.

41. משנה תענית ד, ו, והעיר על כך בספר 'אלף דור' (ירוחם הורוביץ, ת"א תשס"ה, ח"ב, עמ' 138).

42. ההנחה לפיה ר"ע מת במרד בר כוכבא אינה מוסכמת. כך אמנם דעת ה'צמח דוד' שנת ג"א תתפ, וכך דעת חכמים נוספים, אולם לשיטת הרד"ל (סוף קונטרס בית צדיק הנדפס לפני

ו. חגיגת ל"ג בעומר

מבין תלמידי החכמים שאחזו בשיטה החדשה היו שטענו⁴³ כי חגיגת ל"ג בעומר נתקנה אף היא בשל המלחמות במרד: בל"ג בעומר פסקו תלמידי ר"ע מלמות (טוש"ע

פרקי דרבי אליעזר, בהערה אות א, הוצאת זכרון אהרן ירושלים תשס"ה עמ' כג) ארבעים השנה האחרונות בחייו של ר"ע (מתוך 120 שנותיו) התחילו רק אחרי מרד בר כוכבא. גם ההנחה לפיה מרד בר כוכבא ארך שנים ספורות (ולפיכך אם ר"ע מת במרד הרי שתלמידיו שמתו 13 שנים לפחות לפני כן לא מתו במרד) איננה מוסכמת: אמנם רבים הביאו שמלכות בר כוכבא נמשכה 2.5-3.5 שנים (סד"ע רבה פרק ל'; ירושלמי שם; סנהדרין צג, ב), אך יש שסברו שאחרי בר כוכבא מלכו בנו ונכדו, וסה"כ ארכה מלכות בר כוכבא 21 שנים (ספר הקבלה לראב"ד עמ' 55; סדר הקבלה למאירי; שו"ת פאר הדור לרמב"ם סי' רכה, ספר הנצחון, ספר יוחסין, ושלשלת הקבלה - הובאו ב'משיחי השקר ומתנגדיהם' 672). לדעת הדורות ראשונים (כרך ד עמ' רצה) מלכות בר כוכבא נמשכה 10 שנים. גם ההנחה לפיה ר"ע לימד את רשב"י ושאר תלמידיו החדשים רק אחרי מיתת התלמידים הישנים אינה מוסכמת, שהרי ב'תולדות תנאים ואמוראים' לרב היימן (ערך רבי עקיבא, 1002) סבר שר"ע לימד את תלמידיו האחרונים עוד לפני שתלמידיו ב'נערותו' מתו (ולענ"ד יש לכך ראיות, ואכמ"ל). אגב, היו שטענו כי מלשון רש"ג באגרתו עולה שרבי עקיבא אף מת לפני שתלמידיו הראשונים מתו (ראה 'כרם חמד' ח"ז עמ' 183, וב'פתגשן הכתב' לרב אהרן היימן, וברב גורן). לענ"ד מרוב המדרשים מוכח שלא כדבריהם וגם מהנוסחא הצרפתית של האגרת מוכח שלא כדבריהם (ראה גם 'דרכי המשנה' לז' פרנקל עמ' 163 הערה 4. עוד נעיר כי לדבריהם יש לגרוס באגרת 'עד שבאו' ולא 'עד שבא', וכך אכן הנוסחא בספר יוחסין ע"י שמואל שולם, אלא שלפ"ז צריך לגרוס גם 'ושנאוה' או 'ושנאו' וראה מש"כ בזה ב'פתגשן הכתב').

43. הראשון שהביא השערה זאת הוא ככל הנראה ר' זאב יעבץ, במכתבו משנת תרמ"ח (נדפס ב'הארץ' שבהוצאתו, חוברת ב', ירושלים תרנ"א, והובא בספר 'יודע העיתים', הוצאת מה"ק תשס"ו, עמ' 27). נראה שתפיסה זו התפשטה בחוגים מסויימים, כפי שנראה מחוברות שנדפסו ע"י תנועות ציוניות בשנים תש"ב-תש"ח (ראה לדוגמא בקובץ הספרותי 'תורת בר כוכבא' שבהוצאת שלטון בית"ר, מינכן תש"ח, עמ' 1: "ואת העיקר שכחו, שכחו של"ג בעומר הוא יום הזכרון הלאומי למרד הגדול ביותר שראתה היהדות ואולי העולם כולו". ראה גם 'ההד', שנת תרצ"א, גליון ח). הגרי"א הנקין בדרשתו (המסילה, תש"ב, ומשם בספר הזכרון 'מדרש אליהו', אלעד תשס"ו, ח"ב, עמ' תקפ"ח) כתב ש"אף שבגמרא משמע שתלמיד ר"ע מתו על מיטותיהם באסכרה, הנה מרגלה בפי העולם שתלמיד ר"ע השתתפו במלחמת בית"ר, וקושר זאת לענין ל"ג בעומר. כעין זה מובא גם אצל יום טוב לוינסקי (ספר המועדים, כרך ו, תל אביב תשט"ז, עמ' 342-340). לדברי לוינסקי מסיבה זאת בל"ג בעומר יורים בחץ וקשת, כזכרון למלחמה. מנהג ההדלקה בל"ג בעומר הוא זכר למדורות שבעזרתם הודיעו לגולה על פרוץ המרד. העובדה שהיום מצויין לפי מנין ימי העומר ולא לפי התאריך בחודש נועדה לשיטתו להסתרת היום מעיני השלטון.

או"ח תצ"ג, ב), ומכיון שלפי השיטה החדשה התלמידים מתו במלחמות כנגד השלטון הרומאי הרי של"ג בעומר הוא 'חג לאומי' על נצחון המורדים, נצחון שהביא להפסקת מיתתם. כך הובא אצל הרב מרדכי הכהן (ישראל והזמנים, עמ' 160) הרב גורן (משנת הגורן, הוצאת ידיעות, עמ' 230), ובמקורות נוספים.

ההנחה כי ל"ג בעומר נחוג על נצחונם של חיילי בר כוכבא תמוהה, שהרי לפי הגמרא כל תלמידיו של רבי עקיבא מתו, וא"כ הפסקת מיתתם בל"ג בעומר לא היתה מחמת נצחון צבאי אלא מחמת שלא נותרו עוד תלמידים שלא מתו.

לפי הנחתו של הרב הכהן, הנחה המצויה גם אצל לוינסקי וחוקרים נוספים, חגיגת ל"ג בעומר הוסתרה במשך תקופת השלטון הרומאי ובמשך הדורות נשכח הטעם לחגיגה. כאשר מצא הרז"ה במאה ה-י"ב את הנוסח לפיו פסקו ביום זה תלמידי ר"ע מלמות אזי נתברר כי השמחה היא על הנצחון בקרב נגד רומי. תיאוריה זאת תמוהה בעיני משום שעיון בדברי הראשונים מעלה כי בימיהם לא היתה כל חגיגה ביום זה: מדברי רב האי גאון (אוצר הגאונים יבמות, ירושלים תרצו, חלק התשובות, עמ' 141, סי' שכח) ומתשובות גאונים נוספות (שם סי' שכז) עולה כי מנהגי האבילות ממשיכים עד לעצרת, שהרי תלמידי רבי עקיבא מתו מהפסח ועד לעצרת. כך גם פסקו כמה ראשונים.⁴⁴ לפי שיטתם לא נראה כי יש ייחודיות ביום ל"ג בעומר. הרז"ה (הובא בדברי ה'מנהגי' הלכות אירוסין ונישואין סימן קה) חידש כי מיתת התלמידים פסקה ב'פרוס העצרת', כלומר 15 יום לפני חג השבועות. חשבון פשוט מגלה כי מדובר ביום ל"ה בעומר, כפי שאכן הבינו בדבריו בדרשות הר"י אבן שועיב (דרשה 'ליום ראשון של פסח') ובתשב"ץ (שו"ת ח"א סי' קעח), וכפי שנפסק בשלחן ערוך (או"ח תצ"ג, א-ב). לפי דעה זאת מנהגי האבילות שהיו צריכים להסתיים במוצאי ל"ד בעומר מסתיימים כבר בבוקרו של יום משום ש'מקצת היום ככולו'. גם לפי שיטת ראשונים זו עולה כי בימיהם לא היתה כל מסורת מיוחדת ביום ל"ג בעומר. לשיטת השולחן ערוך "אין ליום ל"ג בעומר שום מעלה" כלשון הפרמ"ג והט"ז,⁴⁵ וזהו יום ככל הימים. אכן מדברי השו"ע נראה שבל"ג בעומר יש לומר 'תחנון', ואף ניתן להתענות בו,⁴⁶ והדבר מתאים למנהג הקדום לפיו בל"ג בעומר חל 'צום יהושע'.⁴⁷

44. ר' ירוחם (תולדות אדם וחוה, נתיב כב, חלק ב, קפו טור ד); רי"ף גיאת (מאה שערים, חלק ב, עמ' קט); ארחות חיים לר"א מלוניל (עמ' קפו), ועוד.

45. לשון הפרי מגדים ב'משבצות זהב' אות א, וכך גם לשון ה'טורי זהב' ס"ק ב.

46. הדין לפיו בל"ג בעומר אין לומר תחנון נוסף רק ע"י הרמ"א באורח חיים קלא, ו (וראה גם 'שירי כנסת הגדולה' סימן תצג ב'הגהות בית יוסף' שכתב שנראה שלפי הב"י אכן אומרים תחנון בל"ג בעומר, אלא שסיים "אלא שקשה הדבר לומר שבזמן רבינו המחבר היו נופלים על פניהם ביום ל"ג בעומר, והוא דוחק"). נראה שלפי השו"ע גם מותר לצום ביום ל"ג בעומר, שהרי לאשכנזים הובא האיסור לצום ב'פרי מגדים' וב'משנה ברורה' (סי' תקסח בפרי מגדים, אשל אברהם, סעיף י"ט, ומשנה ברורה ס"ק לז), והסיבה היא משום שביום

ההנחה לפיה היתה מסורת של שמחה ביום ל"ג בעומר יכולה להתאים רק לשיטת 'המנהיג' לפיה 'פרוס העצרת' הוא ל"ג בעומר,⁴⁸ וכבר בבוקרו של ל"ג בעומר נפסקים מנהגי האבילות. אמנם עיון בדברי ה'מנהיג' מעלה שגם לפי דבריו לא היתה כל חגיגות ליום זה. כל המדובר הוא בהפסקת האבילות, ובהיתר לשמוח, אך לא במנהג לשמוח. כשם שלפי שיטת הר' ירוחם והשו"ע ביום ל"ד אין מנהגי שמחה אלא הפסקת האבילות בלבד והיתר לשמוח, כך הדבר לשיטת ה'מנהיג' ביום ל"ג בעומר.

רק לקראת סוף תקופת הראשונים מתחילים להופיע מנהגי שמחה:⁴⁹ המאירי (יבמות סב, ב) כתב כי הסיבה להפסקת האבילות בל"ג בעומר היא שהיתה קבלה בידי הגאונים שאז פסקו התלמידים מלמות, והוא מוסיף שבגלל כך אין להתענות ביום זה.⁵⁰ הוא אמנם אינו מציין מנהגי שמחה, אולם הימנעות מתענית מצביעה על שמחה מסויימת שיש ביום זה. בתקופה זו חלק מהקהילות נמנעו מאמירת 'תחנון' בל"ג בעומר, ובקהילות מסויימות הרבו מעט שמחה ביום זה, עשו אותו יום פגרא לתלמידים וכדו'.⁵¹ מסקירה כללית זאת של שיטות הראשונים עולה כי המנהג

שאין תחנון לא צמים. לשיטת השו"ע הרי אומרים תחנון ביום זה וממילא נראה שגם מותר לצום.

47. 'צום יהושע' נזכר ב'הלכות א"י מהגניזה הקהירית' (ר"מ מרגליות, ירושלים תשל"ו, עמ' קמו), ובעוד מקורות שהובאו ב'מנהגי ישראל' (שפרבר, ח"א, עמ' קג הערה 9).

48. הלכות אירוסין ונישואין סימן קה, מהדרות י' רפאל, ירושלים תשל"ח, חלק ב, עמ' תקלח.

49. אמנם אעיר למקור יוצא דופן: ב'ספר אסופות' (סי' שפב דף סו, ע"ב, הובא אצל הרב צבי כהן, בין פסח לשבועות, ירושלים תדש"מ, עמ' ריט) מובא: "מנהג הוא בזה המלכות (=אשכנז) שאין נושאים נשים בין פסח לעצרת, ואין מקיזין דם עד ל"ג בעומר, לפי שהימים הם עלולין, שנפלה מגיפה בתלמידי חכמים רבי עקיבא, כמה אלפים שמתו מן פסח עד לג בעומר, וכולם מתו עובר שנאת חנם, ואותו היום נעצרה המגיפה ועשו אותו היום יום טוב, ולפיכך נהגו להקיז בל"ג בעומר...". ע"פ המקובל כיום פסקי ההלכות המובאים ב'ספר האסופות' הם מבית מדרשם של גדולי חכמי אשכנז הראשונים, ורובם מפסקי רש"י ראבי"ה והרוקח ובית מדרשם. לדעת 'שלשלת הקבלה' מחבר הליקוט הוא ר' אליהו לאטיש שהיה מחותנו של רבנו משולם מבדרש 'בעל ההשלמה', אולם רבים דחו ייחוס זה. אם הפסק שציטטנו הוא אכן מחכמי אשכנז הראשונים הרי שיש כאן מקור למנהגי שמחה בל"ג בעומר עוד לפני תקופת ר' מנחם המאירי.

50. מעניין כי החת"ס, שהתנגד לחגיגת ל"ג בעומר, כותב בענין זה שאין "לקבוע מועד שלא נעשה בו נס ולא הוזכר בש"ס ופוסקים בשום מקום ורמז, רק מניעת הספד ותענית מנהגא הוא, וטעמו גופא לא ידענא" (שו"ת חת"ס יו"ד, סי' רלג).

51. ראה 'מנהגים דבי מהר"ם' (מרוטנבורג) עמ' 3; מהרי"ל (מהר"מ מכון ירושלים, עמ' קנו); מנהגי וורמייזא (ר"י שמש, אות רצא ובהוספות לסי' צה ובהגהות החוות יאיר שם); 'לקט

לעשות בל"ג בעומר שמחה ומשתה אינו מנהג עתיק שטעמו נשכח ואח"כ התחדש, כפי שטען לוינסקי, אלא מדובר במנהג שנתחדש בסוף תקופת הראשונים. נעיר לסיום על הטענות (המובאות אצל לוינסקי ואחרים) לפיהן מנהג החץ וקשת בל"ג בעומר מסמל מאבק מלחמתי והוא קשור למלחמות בר כוכבא, ומנהג המדורות קשור אף הוא למרד. טענות אלו, לכך מהיותן השערות בלבד, תמוהות לדעתי, שהרי לא מצאתי כל מקור קדום למנהג החץ וקשת, ונראה שהוא מאוחר ביותר. גם הנסיונות לקשור בין מדורות ל"ג בעומר לבין המרד נתקלות באותה הבעיה: במקורות הקדומים מנהג זה אינו מוזכר, ובמקורות מאוחרים יחסית נזכר מנהג להדליק נרות, אך לא לעשות מדורות כפי שנתחדש אחר כך.⁵²

ז. לסיכום

מאמר זה מחזק את השיטה הפשוטה והברורה לפיה תלמידי ר"ע מתו באסכרא, שיטה שהובאה בגמרא ובה נקטו רוב ככל חכמי ישראל, גאונים ראשונים ואחרונים, עד ימינו אנו.

לטענת השיטה החדשה, שנתחדשה על ידי החוקר והמלומד נחמן קרוכמאל לפני כ-200 שנה, תלמידי ר"ע מתו במרד. שיטה זו לא נתפשטה אצל גדולי ישראל, ורק בודדים מתוכם אחזו בה.

נסכם את עיקרי תמיהותינו כלפי שיטה זו:

דברי רב שרירא גאון באגרתו אינם ראייה לשיטה זאת מכמה סיבות: א. הנוסח הצרפתי של האגרת הוא העיקרי, לפי המקובל כיום, ובנוסח זה הענין כלל לא נזכר. ב. הנוסח הספרדי של האגרת, שלדברי רמ"ב לויין צריך להיות נאמן יותר למסורת בבל, עומד כאן בסתירה למסורת שבתלמוד הבבלי. רב האי גאון - בנו של רב שרירא גאון - מזכיר את דברי התלמוד מבלי לציין לדברי אביו, ומכאן שלדעתו אין כאן מסורת שונה. ג. אף אם נקבל משום מה את הנוסח הספרדי, הרי שאין בכך ראייה לשיטה החדשה, שהרי המונח 'שמדא' הנזכר בנוסח זה מתפרש כפי הנראה כ'גזירות שמד על מצוות הדת'.

יִוֹשֵׁר' (הלכות ספירת העומר המובאים אחרי הל' פסח, מהר" מכוון ירושלים עמ' רכא), וראה עוד אצל לוינסקי ב'ספר המועדים'.

52. ב'שער הכוונות' מתאר ר' חיים ויטאל את המנהג לגלח את שיער הילדים במירון, לאכול ולשמוח, אולם אינו מזכיר הדלקת אבוקות. ההדלקה במירון אינה מוזכרת גם בתיאור החגיגה המובאת אצל ר"מ באסלוא בשנת רפ"א (מסעות א"י, עמ' 155). לראשונה מצאתי תיאור של מנהג ההדלקה בתיאורים משנת תקכ"ה וכן תקכ"ט (מסעות א"י, עמ' 414 ועמ' 445).

הצבענו על חולשת הקושיות שבעזרתן ניסו לחזק את השיטה החדשה. מדובר בדרך כלל בהשערות בלבד, ואת מרבית הקושיות ניתן גם ליישב בדרכים נוספות. שני המעשים שהבאנו, מהגמרא במנחות ובנדרים, מחזקים את ההנחה הפשוטה לפיה תלמידי ר"ע מתו במחלת האסכרא ולא בקרב, וכך גם החשבונות ההיסטוריים שערכנו.

דחינו לבסוף את הטענה לפיה חגיגת ל"ג בעומר הוא 'חג לאומי' על נצחון המורדים ועצירת מיתת תלמידי ר"ע הלוחמים.

בסיום דברינו נעיר כי דברינו עלולים להביא במבוכה את הקורא ירא השמים: כיצד ייתכן שתיאוריה זאת הועלתה על ידי תלמידי חכמים גדולים, ביניהם גדולי עולם, אף אם מעטים הם? רנ"ק, שי"ר, ורבים נוספים, ראו בלאומיות ובציונות תהליך חיובי,⁵³ ואין פלא איפה הם רצו לחזקו ע"י הפיכת ימי העומר ול"ג בעומר לימים בהם מרד בר כוכבא ומלחמת ישראל לעצמאותו מועלים על נס. רבים מהחוקרים אינם חשים מחויבות לדברי החכמים, ומשום כך ניתן להבין כיצד יכלו להעלות תיאוריה הסותרת את המובא בתלמוד. אולם מה נאמר על תלמידי החכמים שאחזו בשיטה זאת?!

יש שיאמרו כי כלל אין כאן שאלה: כל אדם, גדול ככל שיהיה, עלול לטעות, וכבר מצאנו ת"ח עצומים שטעו בדברים חמורים מאלו.⁵⁴ אלא שגם אם נסכים לטענה זאת, הרי שבנידון דין התמיהה עדין קיימת, שכן השיטה החדשה מנוגדת למסורת שהובאה בתלמוד, ומשום כך מפליא הדבר הכיצד תלמידי חכמים עצומים סמכו ידם עליה בלי בדיקה? רוב החכמים שהביאו את השיטה החדשה אמנם נמנים על המחנה הרואה בציונות מהלך אלוקי חיובי,⁵⁵ אך וודאי שלא עלה על דעתם לסטות מדברי התלמוד בשל כך. כיצד אם כן אירע הדבר?!

53. רנ"ק ושי"ר חיזקו את הפן הלאומי, כנגד המשכילים שקדמו להם שרצו לטשטשו. בתקופה הראשונה של ההשכלה ניסו המשכילים להשתלב בארצות מגוריהם ולבטל את הייחודיות היהודית, אולם בתקופה השנייה בהשכלה הפך היחס ללאומיות היהודי לחיובי. משכילי 'חכמת ישראל', עליהם נמנו רנ"ק ושי"ר, האמינו כי מחקר מדעי של תולדות היהודים והיהדות יגרום לגויים להכיר בערכה של היהדות ולהתייחס אל היהודים באופן חיובי. רנ"ק ושי"ר התנגדו להוצאת הערכים הלאומיים מתחום הדת, היו בעלי תחושה לאומית עמוקה, ולחמו נגד ביטול התפילות לשיבת ציון ולגאולה (ראה אנציקלופדיה עברית, ערך 'השכלה'). אין פלא כי ראו במרד בר כוכבא אירוע חיובי שעליו ראוי היה לקבוע חג ומועד.

54. בעל ה'בן איש חי' הביא בהקדמתו לשו"ת 'רב פעלים' דוגמאות רבות לגדולי עולם שטעו בדבריהם. ואכמ"ל.

55. בעל ה'זכר יהוסף' תמך ברעיון הציוני (ראה אנציקלופדיה של הציונות הדתית, כרך ה, טור 763). הוא היה חתנו של הג"ר מרדכי גימפל יפה שהתפרסם אף הוא בתמיכתו בעליה לא"י, ועלה אליה בעצמו (ראה: הרב צבי יהודה הכהן קוק, לנתיבות ישראל, הוצאת חשן,

בכדי ליישב תמיהה זאת עלינו לזכור דבר פשוט: עד לפני שנים מעטות הנוסח הספרדי של אגרת רב שרירא גאון נחשב לנוסח המקובל, וגם רב"מ לוי' - תלמיד חכם עליו סמכו גדולי ישראל - הסיק לאחר בדיקה מעמיקה כי זהו הנוסח העיקרי. ניתן היה להסיק בקלות שנוסח זה אינו תואם לדברי התלמוד, ומכיון שכך כמה תלמידי חכמים עצומים סמכו על כך. מכאן קצרה היתה הדרך לצייטוט השיטה החדשה המפיחה רוח חיים במקימי מדינת היהודים ובמפריחי הארץ הקדושה. מסתבר כי אילו היו מונחים בפני תלמידי החכמים ההוכחות לכך שהנוסח הצרפתי של האגרת הוא העיקרי הרי שהם לא היו סוטים מהמסורת המובאת בגמרא.⁵⁶

ירושלים תשל"ט, חלק ב, עמ' יא). הרב גימפל יפה היה דורו זקנו של הראי"ה קוק, שחיבתו לא"י מפורסמת. לא ידוע לי על תמיכה או התנגדות של ה'עין יוסף' וה'עין חנוך' כלפי הרעיון הלאומי (בעל ה'עין חנוך' היה חתנו של ה'קדושת יום טוב' מסיגט, וחתנו בזיוו"ר של האדמו"ר מסאטמר. בשנת תרע"ט ישב על כסא סבו האדמו"ר מסאטמר, וראה: אנציקלופדיה לחסידות - אישים, יצחק אלפסי, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשמ"ו, עמ' תרלח. ניתן לשער כי בדומה לבני משפחתו התנגד לרעיון הלאומי, אולם אין זו אלא השערה בלבד).

56. ישנה מחלוקת בשאלה האם יש דברים בחז"ל שנשמכים על דעת הרופאים או החכמים שבימיהם, וכן האם השתנות הידע המדעי תשנה גם את הפסיקה ההלכתית הכרוכה בה (ראה: 'השתנות הטבעים בהלכה' לרב נריה גוטל, ועוד). כאשר המדובר הוא בחכמים בני דורנו, ולא בדברי חז"ל, הרי שמוסכם לענ"ד כי התשובה לשתי השאלות חיובית, בייחוד במקרה שלנו בו מדובר בשאלה שאיננה הלכתית. דוגמא לכך נביא משו"ת מהרש"ם (ח"ז, סי' מח): "ובדבר מה ששאל אם יש חשש על השו"ב הנוסעים לצדיקי הדור מטשארטקוב וכו' מכח האיסור של הגה"צ אבד"ק צאנז ז"ל ושאר גדולים שנצטרפו עמו, והיו דבר שנאסר במנין. הנה... נתברר לפני בבירור גמור שכל הגביית עדות שנשלחו לצאנז אחד הצדיקים הקדושים הנ"ל היה רק מצד ההולכים אחרי דיעות זרות מינות ואפיקורסות וכל תאוות הזמן ר"ל, והכל שקרים וכזבים, ולכן לא עלה בלבי שום צד חשש ע"י האיסור הנ"ל... הדבר מפורש בתשובת הריב"ש סי' תצ"ח ומהרשד"ם חאה"ע"ז סי' י"ז דהיכי דחכם אסר מפני שהשאלה היתה לפניו בשינוי מכפי האמת ליכא דין חכם שאסר, וגרע מ'טעה בדבר משנה... וגדולה מזו מבואר בהג"א רפ"ק דכתובות דהא דאין ב"ד יכול לבטל דברי חבירו א"כ וכו' היינו דוקא בלא נתהוה שינוי אבל בנתהוה שינוי בכל גווני יוכלו להתיר דאפשר שאם היו יודעים מהות השינוי היו מודים להתיר, ובתשובת שער אפרים האריך בראיות ברורות להחזיק הדברים... ובפרט בנדון דידן אשר הדבר ברור כי עתה בהיות הגאון אבד"ק צאנז בעלמא דקשוט נתברר ונודע לו האמת שטעה - פשיטא דאין לחוש לאיסור, ועבדינן מלתא דניחא ליה. ומה ששאל איך יתכן שנודמן טעות לפני הגה"צ הנ"ל בדבר גדול כזה? הנה כבר נודע דברי תוס' בכמה מקומות דדוקא במידי דאכילה, וגם מבואר בתוס' גיטין ויבמות צ"ט דהיכי דמאכיל לאחרים לא שייך דבר זה ויוכל לבא לידי תקלה, וכבר היה כן לעולמים במחלוקת הגאון ר' יונתן ור"י עמדין וכהנה וכהנה...". ואכמ"ל. ניתן

ניתן לראות כאן השגחה מופלאה של קורא הדורות מראש: בדורות בהם היה צורך בחיזוק הרעיון הציוני-לאומי נתפס הנוסח הספרדי של אגרת רש"ג כנוסח העיקרי, וכך התפתחה השיטה החדשה המחזקת את הרעיון הלאומי.⁵⁷ בדורנו, דור בו יש צורך בבניית הקומה התורנית על גבי הקומה הלאומית, גלגלה ההשגחה האלוהית את דחיית השיטה החדשה, וכך שוב הופכים ימי ספירת העומר לימי חיזוק התורה והמוסר.

מילאנו את חובתנו להתאבק בעפר רגליהם של חכמי ישראל מתוך מאבק ומתוך ענווה,⁵⁸ בבחינת 'את והב בסופה', כשאנו תקווה כי הדברים יעלו על שלחן מלכים ויבחנו, לקרבם או לרחקם.

נתפלל כי דברינו רק יוסיפו תורה ויראת שמים בלבבות ישראל, ונזכה לראות בהופעת הרעיון הלאומי בשלימותו, כשאור התורה מאיר עמו יחדיו. "אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו, ויקשב ה' וישמע, ויכתב ספר זכרון לפניו, ליראי ה' ולחושבי שמו".

לשער שאילו הראי"ה קוק היה יודע שמקור ה'שיטה החדשה' הוא ברנ"ק, היה מהסס האם לאחוז בה, שכן יחסו לרנ"ק היה שלילי, כפי שניכר בדבריו ב'שמונה קבצים' (קובץ ה, רלט): "וצדקה מאד ההכרה האמונית שידעה להזהר מהוראותיו של 'מורה נבוכי הזמן' שהארסיות המינית הראשית הזאת ננעצה בראשית מחשבותיו", וראה גם בדברי הראי"ה אל הרב הנזיר שהובאו ב'משנת הנזיר' עמ' מט: "בפילוסופיה אשכנזית של רמ"ד (=ר') משה דסובר מנדלסון) ובייחוד רנ"ק (=ר') נחמן קרוכמל) פקפק".

57. ראה בחיד"א (מראית העין, סנהדרין צג, ב) שכתב כי למרות שעזרא ונחמיה הם ספר אחד הרי שהעובדה כי הם נדפסו במשך שנים רבות כשני ספרים נפרדים מוכיחה שהדבר נתגלגל משמים: "ולומר שהוא במקרה או בטעות - לא הונח לנו, ובפרט בענייני קדושה כאלו". וראה עוד מקורות לזה ב'עמודים לתולדות הספר העברי - הגהות ומגיהים', עמ' 234.

58. ראה לדוגמא בסיום הקדמת ה'חכמת אדם' (הושמט במהדורות המאוחרות): "והנה לא נמצא בחיבור זה מדברי מחותני הגאון רשכבה"ג מו"ה אלי' חסיד, והוא לסיבת כי שמעתי דיבת רבים המתערערים עלי שהשגתי עליו באיזה מקומות בחיבורי 'חיי אדם', ובלתי ספק שהאנשים המתערערים לא ידעו דרך הפוסקים שכך דרך תורתנו הקדושה זה בונה וזה סותר והתלמיד חולק על הרב כמו שכתוב בשו"ע, ודרך זה היה נוהג אף בזמן התנאים ואמוראים, וכוודאי נחא ליה להגר"א מה שאני מפלפל בדבריו ממי שהוא אומר 'שפיר קאמר', כדאמר רבי יוחנן על בר לקישא. ולכתוב דבריו אף אם לא יהיה נראה לי - זה לא אוכל. לכן אחזתי במידת השתיקה להסיר תלונתם מעלי והם עתידים ליתן את הדין כי מנעו נחת רוח להגר"א לפלפל בדבריו. והדן אותי לכף זכות ידונו אותו משמים לזכות". ראה כע"ז גם בשו"ת הרא"ש כלל מו, סימן ב בסופו; שם, כלל נה, סימן ט, ד"ה "ומה שכתבת כי הזקן"; דברי ר' חיים מוולאז'ין בשו"ת 'חוט המשולש' סימן ט בסופו; 'אהל משה' ח"ב סי' סח, ועוד רבים.